

Rapport 2016:3

Arbetsmiljökunskaper som inslag i högre utbildning – omfattning och attityder

Arbetsmiljökunskaper som inslag i högre utbildning – omfattning och attityder

Lena Niemi Birgersdotter

Per Nylén

Ulf Strandberg

Per-Anders Paulsson

ISSN: 1650-3171

Omslagsfoto: Matej Kastelic / Mostphotos

Innehåll

Sammanfattning 4

Inledning 6

Frågeställning 6

Bakgrund 6

Metod 9

Omfattning av arbetsmiljökunskaper inom högre utbildning 10

Omfattning när arbetsmiljö var ett obligatoriskt ämne 10

Nuvarande situation 10

Framtida behov 11

Så styrs högre utbildning i Sverige idag 13

Beredskap att möta förändringar i arbetslivet 13

Olika tolkningar och därmed uppfyllande av examensordningen 14

Frivillig samordning av utbildningars innehåll 15

Fördelning av ansvar mellan olika myndigheter 15

Hållbar utveckling och arbetsmiljö 17

Enkät om attityder till arbetsmiljökunskaper 19

Enkät om förekomst av arbetsmiljökunskaper i högre utbildning 20

Respondenter som besvarat enkäten 21

Förekomst av arbetsmiljökunskaper i olika utbildningsinriktningar 22

Förekomst av arbetsmiljökunskaper per kurs 23

Förekomsten av arbetsmiljökunskaper över tid 25

Delområden av arbetsmiljökunskaper i undervisningen 26

Kommentarer från respondenter 35

Diskussion 37

Slutsatser 41

Referenser 42

Bilaga 1: Sökord för urval av kurser 44

Bilaga 2: Exempel på behov av arbetsmiljökunskaper 46

Bilaga 3: Prevents undersökning om attityder till arbetsmiljökunskaper 53

Sammanfattning

Antalet dödsolyckor och allvarliga olyckor på arbetet ligger fortfarande på en oacceptabelt hög nivå i Sverige. Anmälningar av arbetssjukdomar med sociala och organisatoriska orsaker har ökat med drygt 70 procent mellan 2010 och 2014, och tre av fyra anmälningar görs av kvinnor. En möjlig delförklaring till dessa siffror är att många av de som utformar arbetsmiljöer eller ansvarar för arbetsmiljöarbetet i företag och organisationer har fått för lite kunskap om arbetsmiljöfrågor i sin utbildning.

Forskningen har visat att ett gott arbetsmiljöarbete medför både företagsekonomiska och samhällsekonomiska vinster, samt fördelar för både chefer och medarbetare. En förutsättning för ett gott arbetsmiljöarbete är att det finns kunskaper.

Många personer med akademisk examen kommer att påverka arbetsmiljöarbetet vid olika arbetsplatser under sitt arbetsliv. Finns det stöd för hypotesen att omfattningen av de arbetsmiljökunskaper som förmedlas vid universitet och högskolor är otillräcklig? För att besvara den frågeställningen har kvantitativa och kvalitativa metoder använts för att ge en översiktlig bild av omfattningen av och attityder till arbetsmiljökunskaper som inslag i utbildningar.

Innehållet i denna studie bygger på en genomförd enkätundersökning om omfattningen av arbetsmiljökunskaper i undervisningen. Dessutom har vi tagit del av resultatet av en undersökning om attityder till arbetsmiljökunskaper i utbildning och vi har genomfört litteraturstudier och intervjuer för att ge exempel på behov av arbetsmiljökunskaper inom ett antal utbildningar. Dessutom har vi gjort en kartläggning av hur innehållet i utbildningar på universitet och högskolor styrs och på vilket sätt arbetsmiljö kopplas till det generella utbildningsmålet hållbar utveckling i examensordningen.

Den övergripande slutsatsen från denna studie är att ett ökat inslag av arbetsmiljökunskaper i högre utbildning medför, utöver de direkta företagsekonomiska vinsterna, samhällsekonomiska vinster samt fördelar för både chefer och medarbetare.

Examensordningarna innehåller inte längre krav på att arbetsmiljökunskaper ska ingå i undervisningen. Kunskaper om hållbar utveckling ska enligt examensförordningarna ingå som område i undervisningen på de flesta utbildningsinriktningar. Här är det möjligt att inkludera arbetsmiljöfrågor, men det är ovanligt att det görs.

Enligt flertalet lärare som har besvarat enkäten finns det utrymme att göra det i utbildningarna, och även en vilja att inkludera arbetsmiljökunskaper i fler kurser.

Enligt svaren från de som inkluderar arbetsmiljökunskaper i undervisningen är det vanligast att inkludera organisatorisk och social arbetsmiljö, ledarskap och arbetsmiljöåtgärder. Minst vanligt är att ha med beräkningar av arbetsmiljöinvesteringar.

Alla studenter har nytta av grundläggande kunskap om verktyg för att hantera den egna arbetsbelastningen, till exempel god ergonomi vid bildskärmsarbete. Studien visar att det är långt ifrån alla som får detta i utbildningen.

Inledning

Med erfarenheter från Arbetsmiljöverkets tillsyn, arbetsmiljöundersökningar och statistik över arbetsrelaterad ohälsa som grund kan vi konstatera att det finns brister i kompetensen att hantera vanliga arbetsmiljörisiker. En möjlig delförklaring är att de som utformar eller ansvarar för arbetsmiljöarbetet i företag och organisationer har fått för lite kunskap om arbetsmiljöfrågor i sin utbildning.

Frågeställning

Är omfattningen av de arbetsmiljökunskaper som förmedlas vid universitet och högskolor tillräcklig? Med tillräcklig menar vi att studenterna ska få en teoretisk förståelse för hur de kan hantera egen och andras arbetsmiljö på ett så bra sätt i kommande arbetsliv att ohälsa och olyckor förebyggs. Arbetsgivare behöver sedan se till att varje anställd får den konkreta erfarenhet som krävs för att hantera förebyggande arbetsmiljöarbete på en specifik arbetsplats.

Att utbildningar på universitet och högskolor bör ge kunskap om arbetsmiljö kan motiveras av:

- Sund arbetsmiljö och säkerhet för studenterna vid undervisningstillfället.
- Arbetsmiljö för egen del i kommande arbetsliv.
- Möjlighet till ansvar i kommande arbetsliv för arbetsmiljöarbetet eller utformningen av arbetsmiljön för andra personer vid olika arbetsplatser. Ansvaret gäller arbetsmiljön för olika grupper – kvinnor och män, personer med olika livserfarenheter och för personer med eller utan funktionsnedsättning.

Bakgrund

Sjukskrivningar orsakade av stress ökar

Sjukskrivningarna i Sverige ökar just nu i snabb takt. Det är framför allt kvinnornas sjukskrivningar som ökar, och stress är den vanligaste sjukskrivningsorsaken. Anmälningar av arbetssjukdomar med

sociala och organisatoriska orsaker har ökat med drygt 70 procent mellan 2010 och 2014, vilket är betydligt mer än alla andra orsaker sammantaget. Flest anmälningar kommer från branschen vård och omsorg. Tre av fyra anmälningar görs av kvinnor.¹

En ny intervjuundersökning som Arbetsmiljöverket låtit göra visar att 68 procent av arbetsgivarna och 80 procent av arbetstagarna som tillfrågats känner någon som har blivit sjuk på grund av stress på jobbet. Sammanlagt har 1 000 arbetsgivare och 2 000 arbetstagare intervjuats i undersökningen. En majoritet av deltagarna säger också att de känner någon som är i riskzonen för att bli sjuka på grund av en stressig arbetssituation.²

Arbets-skador

I AFA försäkrings årliga arbetsskaderapport redovisas statistik över arbetsskador. De som är nyutbildade och kommer ut i arbetslivet hör ofta till gruppen unga. Vi tror också att det är under de första åren i arbetslivet efter utbildningen som omfattningen av arbetsmiljöfrågor i undervisningen har som störst effekt. Unga i arbetslivet ligger generellt sett lågt jämfört med andra åldersgrupper när det gäller olyckor och sjukskrivning, med några undantag. Bland undantagen kan nämnas att kvinnor i åldern 16–25 år oftare drabbas av rån än äldre kvinnor, och män i åldern 16–25 år skadar sig oftare än äldre män när de använder verktyg.

Statistiken visar dock att arbetsolyckor och långvarig sjukfrånvaro för unga i arbetslivet ökar. Inom åldersgruppen 16–25 år har antalet godkända allvarliga arbetsolyckor ökat med 25 procent under perioden 2010 till 2012. Ingen annan åldersgrupp har lika hög ökning av arbetsolyckor.³ För kvinnor i åldern 16–25 år som arbetar på företag där det finns kollektivavtal tecknade mellan parterna Svenskt Näringsliv och LO har risken för långvarig sjukfrånvaro nästan fördubblats under perioden 2009 till 2013.⁴

1 Sociala och organisatoriska orsaker. Korta arbetsskadefakta nr 6/2015. Arbetsmiljöverket.

2 Organisatorisk och social arbetsmiljö. Nollmätning. Utförd av Stelacon på uppdrag av Arbetsmiljöverket. Diarienummer hos Arbetsmiljöverket: 2015/058112.

3 Allvarliga arbetsskador och långvarig sjukfrånvaro, AFA försäkring 2014.

4 Allvarliga arbetsskador och långvarig sjukfrånvaro, AFA försäkring 2015.

Det är uppenbart att många faktorer påverkar omfattningen av skadestatistiken, till exempel konjunkturläge, anmälningsbenägenhet eller arbetsbelastning. Dessa faktorer kan samverka med kompetens i att verka för ett säkert och hälsosamt sätt att arbeta.

Statistik över innehåll i högre utbildning saknas

Den information över innehåll i högre utbildning som finns samlad på nationell nivå består av program och kurser. Det finns ingen möjlighet att söka i kursplaner eller på kursmoment på ett samlat sätt för svenska universitets- och högskoleutbildningar. Vi tog därför fram en lista över ett antal sökord relaterat till arbetsmiljö (se bilaga 1) och fick hjälp av Universitets- och högskolerådet (UHR) för att göra en sökning i kurs- och programregistret. Totalt gav det 765 träffar på kurser eller program som innehöll ett eller flera sökord för höstterminen 2008.

Efter kritisk granskning av resultatet bedömde vi att det var för osäkert att utifrån programnamn och kursnamn avgöra om det fanns inslag av arbetsmiljöfrågor i utbildningen. Dessutom upptäckte vi att flera kurser som med säkerhet innehåller inslag av arbetsmiljö inte kommit med i listan från UHR. Den samlade statistik som finns över innehåll i högre utbildning är alltså inte tillräckligt detaljerad för att kunna ge en bild av i vilken omfattning studenterna får undervisning om arbetsmiljöområdet. Därför valde vi att fortsätta genom att tillfråga programansvariga, kursansvariga och andra kontaktpersoner på universitet och högskolor.

Metod

Kvalitativ metod

Studien inleds med en översiktlig bild av omfattningen av arbetsmiljö-kunskaper inom högre utbildning. Utöver skriftliga källor har vi kompletterat med intervjuer. När vi har återgivit tidningsartiklar har vi kontaktat personen som är nämnd för att säkerställa att de blivit korrekt citerade i denna rapport.

För att belysa vilka konsekvenser det kan få när studenter har bristande kunskaper om egen arbetsmiljö och ansvaret för andras arbetsmiljö har vi kompletterat med ett antal beskrivande fall där vi fördjupat oss i olika utbildningsinriktningar. Källorna består både av skriftligt material och av intervjuer. Resultatet presenteras i bilaga 2.

Därefter följer en kartläggning av hur innehållet i utbildningar på universitet och högskolor styrs idag, inklusive en översikt över det ansvar som myndigheterna har.

Hållbar utveckling är ett begrepp som används i flera sammanhang då innehållet i högre utbildning i Sverige beskrivs. Därför har ett avsnitt ägnats åt en fördjupning där arbetsmiljö belyses som en del av hållbar utveckling.

Kvantitativ metod

Vi har tagit del av resultaten från en enkät som Prevent skickade i maj/juni 2012 till 191 undervisande lärare främst inom ekonomi och teknik, i syfte att ta reda på behovet av undervisningsmaterial med inriktning på arbetsmiljökunskaper. Detta redovisas i bilaga 3.

Eftersom det saknas en samlad nationell statistik över innehållet i utbildningar på universitet och högskolor genomförde vi en enkät som riktade sig till ett urval av utbildningsinriktningar inom universitets- och högskoleutbildningar. Enkäten genomfördes i maj och juni 2015 och skickades till 450 personer med en svarsfrekvens på 66 procent. Urvalet av respondenter är gjort med tanke på att

- studenterna troligen kommer att påverka arbetsmiljön för andra personer på grund av att de kommer att ha arbetsledande positioner i arbetslivet och därmed ansvar för arbetsmiljöfrågor (teknik och ekonomi)
- de kommer att utforma arbetsmiljön för andra (teknik)
- de kommer att arbeta med stödjande funktioner som bidrar till arbetsmiljöarbetet på olika arbetsplatser (personalvetenskap och företagshälsovård).

Omfattning av arbetsmiljö- kunskaper inom högre utbildning

Omfattning när arbetsmiljö var ett obligatoriskt ämne

På 90-talet genomfördes en översyn av innehållet i utbildningarna på universitet och högskolor i Europa. Ett av resultaten blev så småningom att de svenska examensordningarna skrevs om, och då togs arbetsmiljö bort som obligatoriskt ämne från nästan samtliga universitet och högskolor. Sedan dess har förekomsten av arbetsmiljö som ämne minskat.

Många studenter fick tidigare översiktskurser med fysisk arbetsmiljö inklusive buller, klimat och belysning, belastningsergonomi, säkerhetsområdet, kemiska hälsorisker och ergonomi men också arbetspsykologi. Jörgen Eklund, professor vid enheten för ergonomi vid Skolan för teknik och hälsa, KTH, sammanfattade situationen i en intervju år 2011.⁵

”De kurserna var korta, men räckte ändå för att göra studenterna medvetna om problematiken och var de kunde söka kunskaper framöver. De blev uppmärksamma på problem som handlar om ergonomi och arbetsmiljö. De nya unga chefer som gått sin utbildning i slutet av 90-talet och början av 2000-talet, har inte lärt sig dessa frågor. Fram till idag har kunskapen på chefsnivå i företagen varit hyfsad, men nu börjar vi se effekter av den sämre kunskapen i arbetsmiljö” menar Eklund. Han menar att det behövs en upprustning av undervisningen av blivande chefer och andra som kan påverka arbetsmiljön.

I artikeln påtalas att det aldrig funnits obligatoriska kurser i arbetsmiljö på ekonomutbildningarna och inom vårdutbildningarna, trots att många ekonomer och läkare blir chefer med arbetsmiljöansvar.

Nuvarande situation

Det finns en tendens som vi uppfattat genom den enkät som redovisas i denna rapport och genom andra kontakter med högskolor och

⁵ www.arbetsmiljoforskning.se/kunskapscentrum/j%C3%B6rgen-eklund-om-ett-nationellt-kunskapscentrum

universitet. Undervisningen i arbetsmiljö splittras upp på enheter och mellan lärare, och studenterna får mindre omfattning av arbetsmiljökunskap i sin utbildning. Den uppsplittrade undervisningen innebär att det blir svårare att få en överblick över vilka arbetsmiljökunskaper varje student får ta del av under sin utbildning.

Ett exempel är Lunds tekniska högskola som haft en kurs i arbetsmiljölära som gavs på halvtid under ett helt läsår. Den hölls fram till 2010 och ingick dels som obligatorisk del i vissa civilingenjörsprogram, dels som fristående kurs. Kursen finns inte längre kvar och enheten som tidigare samlade kompetens inom arbetsmiljöområdet har också lagts ned.

Vid Lunds universitet finns Arbetsmiljöhögskolan (AMH) som samordnar arbetsmiljöaktiviteter inom avdelningarna Metalund, Ergonomi och Aerosolteknik samt Arbets- och miljömedicin. AMH är en del av ett nytt center som heter Work Technology and Social Change och genomför bland annat uppdragsutbildningar.⁶

En mer detaljerad bild av nuvarande situation presenteras nedan i denna rapport.

Framtida behov

Behovet av undervisning om arbetsmiljö inom högre utbildning har betonats av bland annat Bertil Remaeus, som under drygt 30 år jobbat med arbetsmiljöfrågor på Arbetsmiljöverket (bland annat som ställföreträdande generaldirektör) men också på Arbetsmarknadsdepartementet. Då han inför sin pensionering år 2010 i tidningen *Arbetskydd*⁷ tillfrågades om vad han ser som det mest centrala för arbetsmiljöarbetet de närmaste åren svarar han att arbetsmiljö skulle vara ett obligatoriskt ämne i utbildningen, åtminstone för civilekonomer och civilingenjörer.

Till Arbetsmiljöverket anmäldes cirka 31 000 arbetsolyckor med sjukfrånvaro bland förvärvsarbetande. Utöver detta uppskattas cirka 1 500 personer per år omkomma i sjukdomar relaterade till exponering av kemiska ämnen i arbetslivet. Antalet förvärvsarbetande som omkom i arbetet genom olycka var 34 stycken år 2015. Detta medför förutom mänskligt lidande självfallet höga kostnader för drabbade familjer, för arbetsgivaren och för samhället. Av utredningar som görs om allvarliga olyckor framgår det att kunskaper om ansvaret för arbetsmiljöförhållanden alltför ofta varit bristfälliga och att

6 Intervju med teknologie doktor Hillevi Hemphälä, Lunds universitet, februari 2016.

7 <http://www.arbetskydd.se/nyheter/arkiv/ergonomi/article132259.ece>

olyckan hade kunnat förutses med en relativt begränsad insats. Det är rimligt att anta att om högre utbildning innehöll en ökad andel undervisning om det juridiska och praktiska arbetsmiljöansvar många av studenterna kommer att få i sitt yrkesutövande, så skulle dessa undervisningstimmar vara synnerligen kostnadseffektiva för individ, företag och samhälle.

I bilaga 2 går det att följa ett antal exempel på utbildningsinriktningar där det finns utrymme att inkludera arbetsmiljökunskaper på ett tydligare sätt i undervisningen.

Så styrs högre utbildning i Sverige idag

Utbildningars innehåll styrs till viss del på nationell nivå genom högskolelagen (1992:1434) med tre tillhörande förordningar.⁸ Examsordningarna, som är bilagor till förordningarna, innehåller krav på vilka mål som studenterna ska uppnå för att kunna få examen för olika utbildningar.

Ett av syftena med högskolereformen där den nu gällande högskolelagen togs fram, var att gå från att styra utbildningarna när det gäller innehåll till att styra utbildningarna med hjälp av målformuleringar. Vägen för att nå målen ska högskolorna bestämma själva.

I målformuleringarna ville utredarna inte ta in för många särintressen, utan hålla en allmän nivå. Arbetsmiljö, jämställdhet och kunskap om barns rättigheter är exempel på innehåll som valdes bort med motiveringen att kraven inte skulle bli för detaljerade.

Beredskap att möta förändringar i arbetslivet

I högskolelagen finns några paragrafer som handlar om utbildningarnas innehåll. Vid ett ställe nämns arbetslivet. I den nu gällande lagen anges i 1 kap, 8 §, att

”Utbildning på grundnivå ska utveckla studenternas

- förmåga att göra självständiga och kritiska bedömningar,
- förmåga att självständigt urskilja, formulera och lösa problem, och
- beredskap att möta förändringar i arbetslivet.”

Det saknas därmed formuleringar kring att studenten ska vara rustad för att tillämpa sina kunskaper i det nuvarande arbetslivet, eller att hantera de krav som arbetslivet ställer på ett sätt så att det inte äventyrar hälsan hos individen själv eller hos andra. Det går kanske att läsa in detta som en del i att ha beredskap att möta förändringar i arbetslivet, men det är inte en självklar tolkning.

⁸ Högskoleförordning (1993:100), Förordningen (1993:221) för Sveriges lantbruksuniversitet och Förordningen (2007:1164) för Försvarshögskolan.

Olika tolkningar och därmed uppfyllande av examensordningen

Examensordningen som behandlar innehållet i utbildningarna tar upp mycket lite om arbetsmiljö och arbetsliv. Att ha kännedom om en fråga motsvarar en kunskapsnivå som innebär att studenten behöver få en introduktion till ämnet, vilket är ett första steg till kunskap inom området. Kunskapsnivåer kan sedan byggas på, ända tills studenten själv kan tillämpa kunskaperna i det dagliga arbetet. De krav som finns i högskolelagen idag innebär låga kunskapsnivåer när det gäller arbetsmiljö. Det är upp till varje enskild högskola och enskilt universitet att, om man så önskar, ställa högre krav än så.

För högskoleingenjörsexamen, civilingenjörsexamen, sjökaptensexamen och sjöingenjörsexamen ska studenten

- "visa insikt i teknikens möjligheter och begränsningar, dess roll i samhället och människors ansvar för hur den används, inbegripet sociala och ekonomiska aspekter samt miljö- och arbetsmiljöaspekter".

Detta handlar om tekniken som utbildningen är inriktad på, till exempel att även ta hänsyn till arbetsmiljöaspekter vid konstruktion av fordon. Det saknas helt formuleringar om utvecklingen av den egna arbetsmiljön.

För sjökaptensexamen och sjöingenjörsexamen ska studenten

- "visa förmåga att hantera produkter, processer och arbetsmiljö med hänsyn till människors förutsättningar och behov samt till samhällets mål för ekonomiskt, socialt och ekologiskt hållbar utveckling". Denna formulering är den mest konkreta när det gäller arbetsmiljö i utbildningar. Kunskapsnivån som krävs är hög, eftersom studenten ska kunna visa förmåga att hantera arbetsmiljö.

För högskoleingenjörsexamen och civilingenjörsexamen ska studenten

- "visa förmåga att utveckla och utforma produkter, processer och system med hänsyn till människors förutsättningar och behov och samhällets mål för ekonomiskt, socialt och ekologiskt hållbar utveckling". Att studenterna visar förmåga att ta hänsyn till hållbar utveckling innebär en låg kunskapsnivå för just arbetsmiljöfrågor. Det är upp till aktuell högskola/universitet att bedöma om arbetsmiljöfrågor ska ingå i hållbar utveckling.

För arkitektexamen ska studenten

- ”visa förmåga att med helhetssyn väga in relevanta vetenskapliga, samhälleliga, estetiska och etiska aspekter i sina bedömningar och avvägningar och samtidigt ta hänsyn till samhällets och alla människors olika behov och funktionsförmåga, liksom till samspelet mellan människor och den fysiska livsmiljön, inbegripet arbetsmiljön”. Studenterna ska visa förmåga att ta hänsyn till arbetsmiljön, vilket innebär en låg kunskapsnivå för konkreta arbetsmiljöfrågor.

Frivillig samordning av utbildningars innehåll

Universitet och högskolor bildade 1995 ett förbund, Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF), där det sker en viss samordning av utbildningars innehåll. Trettiosju universitet och högskolor är medlemmar på frivillig grund. I dagsläget finns det ingen aktiv arbetsgrupp inom SUHF som diskuterar omfattningen av arbetsmiljö i högre utbildning.

SUHF har gett ut en antologi med framtidsanalys för högskolesektorn med sikte på år 2030 (Alberius och Söderholm 2013). Den grundläggande frågeställningen var vilka utmaningar som väntar svensk högskolesektor och vilken roll som universiteten kan eller bör spela i samhället. Hållbar samhällsutveckling är ett genomgående tema i de olika texterna. I antologin nämns arbetsmiljö, liksom ledarskap och organisation, som viktiga faktorer för att skapa goda förutsättningar för studenterna under deras studietid. Arbetsmiljö nämns dock inte i de diskussioner som förs om innehållet i utbildningen.

Inom SUHF finns en levande diskussion i olika sammanhang när det gäller att inkludera hållbar utveckling i utbildningen. I de sammanhangen är det inte tydligt att arbetsmiljö kan ingå i begreppet hållbar utveckling.

Fördelning av ansvar mellan olika myndigheter

Den 31 december 2012 lades de tre myndigheterna Högskoleverket, Internationella programkontoret (IPK) och Verket för högskoleservice (VHS) ner. Verksamheten flyttades den 1 januari 2013 till två nya myndigheter: Universitetskanslersämbetet (UKÄ) och Universitets- och högskolerådet (UHR).

UKÄ har hand om kvalitetssäkring, tillsyn och examenstillstånd inom utbildning på universitet och högskolor.

UHR tog över verksamheterna från Internationella programkontoret och Verket för högskoleservice i sin helhet och delar av verksamheterna inom Högskoleverket. UHR tog även över uppgifter från Myndigheten för yrkeshögskolan och Kompetensrådet för utveckling i staten. De ger information om högskoleutbildning, håller i antagning, ger service i tillträdesfrågor, bedömer utländsk utbildning, erbjuder möjligheter till internationellt samarbete med mera.

Socialstyrelsen prövar och utfärdar legitimationer, bevis om specialistkompetens och olika typer av intyg för totalt 21 olika yrken inom hälso- och sjukvården.

På EU-nivå finns yrkeskvalifikationsdirektivet⁹ som syftar till att underlätta för EU-medborgare att arbeta inom ett reglerat yrke. Det finns även direktiv som reglerar revisorer och yrken inom sjöfart och flyg.

Det finns också en arbetsmiljöstrategi¹⁰ på EU-nivå. Den förra strategin skrevs för perioden 2007–2012 och i kap 6 står det bland annat om vikten av att grundlägga ett säkerhetstänkande inom alla utbildningsprogram på alla nivåer och områden av utbildningen. Medlemsstaterna uppmanades att utnyttja Europeiska socialfonden för att utveckla utbildningsprojekt om arbetsmiljöfrågor. Den nuvarande strategin som skrivits för perioden 2014–2020 kallas för strategisk ram, och är anpassad till att de flesta medlemsstater har tagit fram en strategi på nationell nivå. I avsnitt 5.5 står det bland annat om vikten av att mer aktivt utveckla synergier mellan det strategiska arbetsmiljöarbetet och utbildningspolitiken. Medvetenheten om arbetsmiljöfrågor börjar i skolan. Arbetsmiljö bör därför synliggöras bättre i läroplaner, speciellt för yrkesutbildningar. Även mental hälsa och välmående bör ingå i utbildningar i större utsträckning.

På nationell nivå har den svenska regeringen tagit fram en arbetsmiljöstrategi för perioden 2016–2020.¹¹ Här uttalas bland annat ett behov av att satsa mer på forskning, utbildning och tillsyn i syfte att minimera arbetsrelaterade dödsfall. Det finns även initiativ för att stärka och sprida resultat från forskning inom arbetsmiljöområdet. Målet med detta är att insatser inom arbetsmiljöområdet bör utgå från forskningsbaserad kunskap dels om olika former av arbetsmiljöproblematik, dels om vilka åtgärder inom arbetsmiljön som kan ha en positiv effekt. Det finns ingen del i den svenska arbetsmiljöstrategin som uttalat handlar om innehållet i utbildningar.

9 Direktiv 2005/36/EG om erkännande av yrkeskvalifikationer.

10 EU:s strategiska ram för arbetsmiljön 2014–2020.

11 En arbetsmiljöstrategi för det moderna arbetslivet 2016–2020. Regeringens skrivelse 2015/16:80.

Hållbar utveckling och arbetsmiljö

Hållbar utveckling är ett begrepp som används i examensordningen och som innefattar ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet. Arbetsmiljöarbete räknas i många sammanhang som en del av social hållbarhet, men detta nämns inte i examensordningarna.

Innehållet i utbildningar regleras av examensordningarna från 2007. Förarbetet som ledde till den nya examensordningen utgörs av propositionen "Ny värld – ny högskola (2004/05:162)". I denna presenterades förslag till förändringar i utbildnings- och examensstrukturen för svensk högre utbildning. Propositionen innehåller inte mycket konkret om arbetsmiljö men begreppet hållbar utveckling används flitigt. Vi har därför gjort ett försök att utreda om detta begrepp innefattar arbetsmiljö.

En referens i propositionen är "Att lära för hållbar utveckling (SOU 2004:104)", i vilken flera förslag ges om hur hållbar utveckling kan inkluderas i den svenska utbildningen. I denna beskrivs Brundtlandkommissionens definition av hållbar utveckling som *"en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov"*.

Följande citat är också hämtat från "Att lära från hållbar utveckling (SOU 2004:104)":

"Begreppet hållbar utveckling tar sin utgångspunkt i en helhetssyn på människors och samhällens behov, förutsättningar och problem. Den bärande principen är att ekonomiska, sociala och miljömässiga förhållanden och processer är integrerade – de är varandras förutsättning och stöd. Ekonomisk tillväxt brukar framhållas som en förutsättning för utveckling. Men samtidigt gäller att inget land kan uppnå en hållbar ekonomisk utveckling om miljön försämrats, om välbefindandet inte fördelas rättvist och om det inte sker en tillväxt i det mänskliga kapitalet (hälsa, utbildning etcetera). Social utveckling är därför både ett resultat av och en förutsättning för ekonomisk utveckling. Den sociala dimensionen av hållbar utveckling lyfter fram betydelsen av att resurser, inflytande och makt fördelas på ett rättvist, jämlikt och jämställt sätt, att alla människor får tillgång till social service och att individen känner trygghet och delaktighet".

Någon uppenbar koppling till begreppet arbetsmiljö kan inte urskiljas, men det betonas att den sociala aspekten är en lika viktig faktor inom hållbar utveckling som de ekonomiska och miljömäs-

siga aspekterna. Den sociala aspekten innefattar bland annat hälsa, möjligheten till inflytande och känslan av trygghet, några av syftena med systematiskt arbetsmiljöarbete.

I ett vidare försök att undersöka om arbetsmiljö kan kopplas till innebörden av den sociala aspekten i begreppet hållbar utveckling har vi tittat på regeringens skrivelse "En svensk strategi för hållbar utveckling – ekonomisk, social och miljömässig (2003/04:129)". I skrivelsen presenteras fyra strategiska framtidsfrågor som var aktuella vid skrivelsens tillkomst. En av dessa frågor var god hälsa, som benämns som framtidens viktigaste resurs. I visionen beskrivs att hållbar utveckling bärs upp av människors arbetskraft, kunskap och kreativitet. Vidare beskrivs det "hållbara samhället" som ett samhälle som *"långsiktigt investerar i dess viktigaste resurser – människor och miljö. Samhället formas inom ramen för vad miljön och människors hälsa tål"*.

Under rubriken "Folkhälsa" i samma skrivelse som ovan finns följande citat:

"Insatser för att främja och förbättra folkhälsan är av stor betydelse för samhällsutvecklingen och ingår som en viktig del i arbetet för hållbar utveckling. Ett effektivt folkhälsoarbete innehåller både sjukdomsförebyggande och hälsofrämjande insatser – ett perspektiv som bör genomsyra hela samhället".

Människors arbetsförmåga hör alltså ihop med hållbar utveckling. Likaså hör även god folkhälsa och arbetet för att förbättra denna ihop med hållbar utveckling. Sjukdomsförebyggande och hälsofrämjande insatser ingår i arbetsmiljöarbete. För att arbetet för hållbar utveckling ska genomsyra hela samhället anser vi att det är en rimlig tolkning att arbetsmiljöarbete ingår som både folkhälsoaspekter och sociala aspekter av hållbar utveckling, även då det används i examensordningarna.

Enkät om attityder till arbetsmiljökunskaper

En enkät har genomförts av Prevent i syfte att ta reda på behovet av undervisningsmaterial med inriktning på arbetsmiljökunskaper. Där redovisas attityder till arbetsmiljökunskaper bland personer som undervisar på universitet och högskolor. Det visade sig bland annat att det finns ett intresse av att ta upp arbetsmiljöfrågor på ett nytt sätt, och att det inte benämns som arbetsmiljö i till exempel kursnamn eller kursmoment. Det fanns också ett intresse av att koppla arbetsmiljö till lönsamhet och utveckling. Resultatet från enkäten redovisas i bilaga 3.

Enkät om förekomst av arbetsmiljökunskaper i högre utbildning

I kommande avsnitt redovisas resultaten från vår genomförda enkät som har besvarats av programansvariga, kursansvariga, studievägledare och andra kontaktpersoner från sammanlagt 30 universitet och högskolor.

Universitet och högskolor organiserar sig på olika sätt. Därför har vi sökt respondenter på skilda sätt, dels genom hemsidor och dels genom kontakter med registrator på respektive lärosäte. Det har därför blivit något olikartad nivå på respondenterna, men de flesta är involverade i undervisning på aktuell utbildning. Enkäten skickades till 450 personer. Av dessa svarade 295, vilket motsvarar en svarsfrekvens på 66 procent. Bortfallet kan bero på att vi har nått personer som inte kan svara på frågorna i enkäten. Det kan också bero på att enkäten skickades ut under en tid på året som är en intensiv period på universitet och högskolor, eller att det inte var tillräckligt med de två påminnelser som gjordes för att få in svar. Flera respondenter reagerade på att enkätens utformning inte passade för dem. Det hänger delvis ihop med det var svårt att hitta rätt målgrupp för enkäten. Konsekvensen av det är att inte alla hade tillräckligt detaljerad kännedom om innehållet i kurserna för att kunna besvara enkäten i sin helhet.

Med givna förutsättningar har enkätundersökningen ett tillräckligt antal respondenter för att ge en inblick i hur arbetsmiljökunskaper inkluderas i högre utbildning.

Respondenter som besvarat enkäten

Tabell 1. Antal respondenter totalt.

Utbildningsinriktning	Består av följande utbildningar	Antal respondenter
Teknik	Civilingenjörer inom ett stort antal inriktningar	183
Ekonomi	Civilekonomer	38
Personalvetenskap	Personalvetare	23
Företagshälsovård	Företagshälsovårdspersonal, företags-sköterskor, ergonomer och sjukgymnaster	40
Socialt arbete	Socionomer	9
Optik	Optiker	2
Totalt antal respondenter som svarat på enkäten		295

Respondenterna representerar följande universitet och högskolor:

- Blekinge tekniska högskola
- Chalmers tekniska högskola
- Ersta Sköndal högskola
- Göteborgs universitet
- Handelshögskolan, Stockholm
- Högskolan Dalarna
- Högskolan i Borås
- Högskolan i Gävle
- Högskolan i Halmstad
- Högskolan i Jönköping
- Högskolan på Gotland
- Högskolan Väst
- Karlstads universitet
- Karolinska institutet
- Kungliga tekniska högskolan
- Linköpings universitet
- Linnéuniversitetet
- Luleå tekniska universitet
- Lunds tekniska högskola
- Lunds universitet
- Malmö högskola
- Mittuniversitetet
- Mälardalens högskola
- Röda Korsets högskola
- Sophiahemmet högskola
- Stockholms universitet
- Södertörns högskola
- Umeå universitet
- Uppsala universitet
- Örebro universitet

Optiker inkluderades i enkäten eftersom de påverkar arbetsmiljön för andra genom bland annat arbete som företagsoptiker, eller när personer provar ut synhjälpmedel som de ska använda i sina arbeten. Socionomer är med för att de är en grupp som har en påfrestande arbetsmiljö och därför bör vara väl rustade då de kommer ut i arbetslivet. Här är observationerna få, eftersom det finns få utbildningsanordnare i Sverige. Optiker och socionomer nämns i ett av de exempel som beskrivs i bilaga 2. I den kommande redovisningen av enkäten ingår dock inte optiker och socionomer.

Förekomst av arbetsmiljökunskaper i olika utbildningsinriktningar

Totalt 228 respondenter har besvarat denna fråga. Av dessa är det totalt 154 respondenter (68 procent) som svarar att arbetsmiljökunskaper ingår i utbildningen. Det är stor skillnad i hur långa kurserna är vid olika utbildningsinriktningar – inom teknisk utbildning är de betydligt kortare än inom beteendevetenskaplig. De som är kursansvariga inom teknisk utbildning har oftare en mer specialiserad profil än de som är kursansvariga inom beteendevetenskaplig utbildning. För att detta inte ska påverka möjligheten att jämföra svaren på denna fråga så har vi delat upp svaren och redovisar programansvariga för sig och övriga respondenter för sig.

Frågan som har besvarats lyder "Bedrivs undervisning i arbetsmiljö under läsåret 2014/2015 i någon av de kurser du nämnt [i tidigare fråga]"?

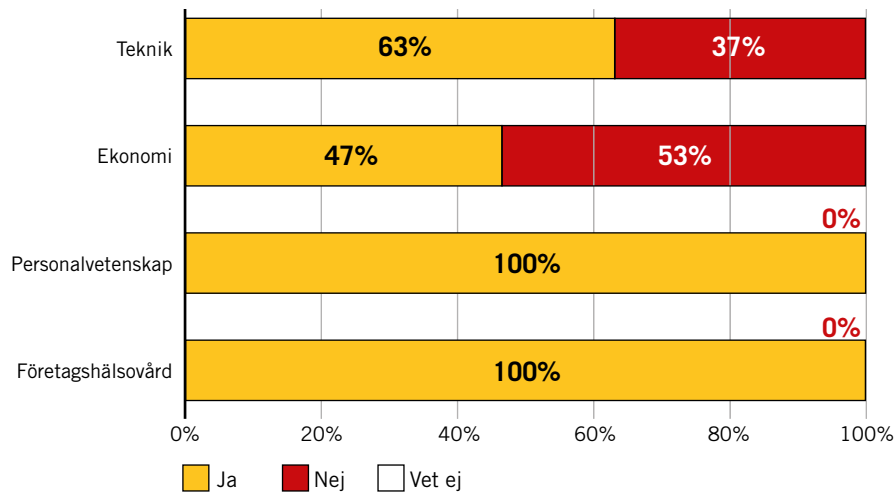
Program

Tabell 2. Antal respondenter med programansvar.

Utbildningsinriktning	Antal programansvariga
Teknik	71
Ekonomi	17
Personalvetenskap	18
Företagshälsovård	18
Totalt	124

Andel programansvariga som anger att deras program inkluderar arbetsmiljökunskaper

Figur 1. Fördelning mellan program som innehåller respektive inte innehåller arbetsmiljö i utbildningen.

Inom företagshälsövarsutbildning och personalvetarutbildning är det mycket vanligt att arbetsmiljö ingår. I ungefär hälften av civilekonomutbildningarna och ungefär en tredjedel av civilingenjörsutbildningarna saknas dock arbetsmiljökunskaper enligt de programansvariga som svarat på enkäten. Då samma fråga ställdes till personer som inte var programansvariga, det vill säga de med kursansvar eller andra medarbetare, var fördelningen snarlik.

Förekomst av arbetsmiljökunskaper per kurs

I enkäten ställdes följande fråga: "För varje kurs där du markerat att det ingår arbetsmiljö vill vi att du gör en uppskattning av antalet undervisningstimmar som ägnas åt området arbetsmiljö under läsåret 2014/15 om du har möjlighet". Svartalternativen var att fylla i antalet undervisningstimmar, eller svara "vet ej".

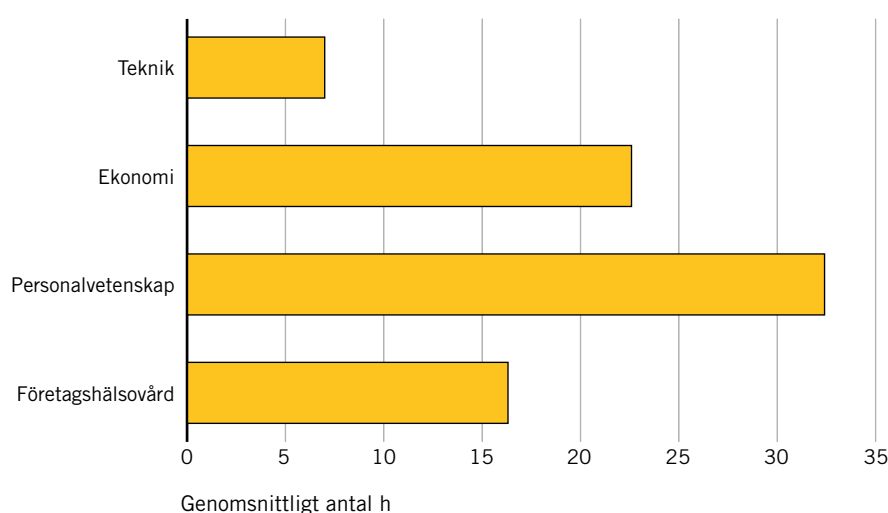
Totalt var det 98 respondenter som svarade på frågan om antalet undervisningstimmar, och de hade tillsammans uppskattat omfattningen av antalet undervisningstimmar med arbetsmiljö för sammanlagt 390 kurser.

Tabell 3. Omfattningen av arbetsmiljökunskaper i olika kurser.

Utbildningsinriktning	Antal kurser	Medelantal undervisningstimmar med arbetsmiljökunskaper per kurs
Teknik	180	7
Ekonomi	20	16
Personalvetenskap	73	23
Företagshälsovård	117	33
Summa	390	18

Antal undervisningstimmar som ägnas åt arbetsmiljökunskaper

Figur 2. Antal undervisningstimmar för arbetsmiljökunskaper i de kurser där arbetsmiljöområdet ingår.

Bland de kurser där arbetsmiljökunskaper ingår är det färre timmar per kurs inom gruppen teknik än övriga grupper. En bidragande orsak är troligen att kurserna på tekniska utbildningar är förhållandevis korta. På civilingenjörsutbildningar på Kungliga tekniska högskolan är kurser vanligen 6–7,5 högskolepoäng, det vill säga 4–5 veckor heltidsstudier. En del kurser är så korta som 3–4,5 högskolepoäng. På personalvetarutbildningen PA-linjen i Lund är kurser vanligen 15–60 högskolepoäng, det vill säga från tio veckor upp till ett år. Om dessa högskolor får representera teknik respektive personalvetenskap så är teknikkurserna mindre än hälften så långa som beteendevetarkurser. Det är då rimligt att de även innehåller mindre än hälften så många timmar av arbetsmiljökunskaper.

Svaren indikerar ändå att det är beteendevetare som har störst omfattning av arbetsmiljökunskaper (antal undervisningstimmar totalt per program) i undervisningen, eftersom de har mer än dubbelt så mycket arbetsmiljökunskaper i kurserna jämfört med teknisk utbildning. Därefter följer företagshälsovård. Ekonomi har relativt högt antal timmar per kurs, men antalet kurser i snitt som innehåller arbets-

miljö uppges vara färre än för beteendevetare och företagshälsovård.

I enkäten har flera respondenter påpekat att uppskattningen är svår att göra eftersom det ibland är hela block av undervisningen som ägnas åt arbetsmiljörelaterade frågor, och ibland är arbetsmiljö-kunskaper integrerat i andra frågor.

Förekomsten av arbetsmiljökunskaper över tid

Respondenterna har tillfrågats om förekomsten av arbetsmiljö-kunskaper i utbildningarna har förändrats genom frågan "Antalet undervisningstimmar som ägnas åt området arbetsmiljö i den utbildning du ansvarar för under läsåret 2014/2015, ser du någon generell förändring jämfört med läsåret 2004/2005?".

Det är 166 respondenter som har svarat på frågan. Totalt ingår 1 019 kurser i svaret. I 75 procent av fallen saknas det jämförbar information från läsåret 2004/2005, eller så fanns inte kursen då. Resterande 25 procent av kurserna uppges till största delen vara oförändrade. Det är något fler som har uppskattat att omfattningen av arbetsmiljökunskaper i kurserna har ökat än de som uppskattat att det har minskat.

Bland de 75 procenten där information saknas eller där kursen inte fanns för tio år sedan finns ett flertal exempel beskrivna i fritext som visar att omfattningen av arbetsmiljökunskaper har minskat, och ett par exempel på att det har ökat. Kommentarer visar på fler kurser som innehållit eller varit inriktade på arbetsmiljökunskaper som har försvunnit, än på sådana kurser som har tillkommit.

Inom teknisk utbildning uppger några att undervisning i arbetsmiljöfrågor som till exempel ergonomi och relaterade områden har behövt minska för att istället inkludera hållbar utveckling. Undervisningen om hållbar utveckling innehåller inte arbetsmiljökunskaper. Exempel: "Alla mina kurser omfattar hållbar utveckling, men ur en bio/kemisk/teknisk produktionsaspekt."

En respondent uppger att arbetsmiljökunskaper alltid ingår som en integrerad del i tekniska ämnen, och att det då är oförändrad omfattning jämfört med tidigare. En respondent skriver om en ny kurs inom teknisk utbildning som inte funnits tidigare, och där arbetsmiljökunskaper är en viktig del både som egna moment och som integrerad del i ämnet.

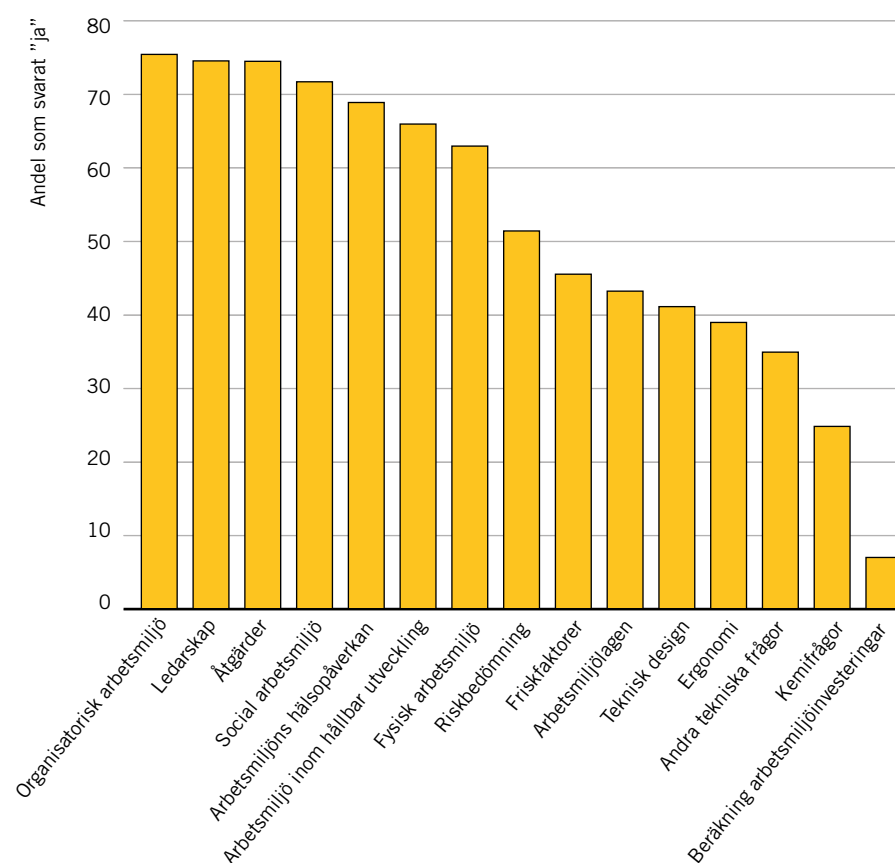
Sammantaget visar enkäten på att det är svårt att uppskatta om omfattningen av arbetsmiljökunskaper har ökat eller minskat under de senaste tio åren. Vi kan se exempel på både minskning och ökning i olika utbildningar.

Delområden av arbetsmiljökunskaper i undervisningen

I enkäten ställdes även en fråga om vad arbetsmiljökunskaperna i undervisningen består av. Enbart svar från de respondenter som uppgivit att arbetsmiljökunskaper förekommer i deras kurser ingår i redovisningen nedan, totalt 142 respondenter. 15 delområden är listade med svarsalternativen "ja", "nej" och "vet ej". Frågan är formulerad: "I de kurser där arbetsmiljö ingår, vilka delområden ingår i undervisningen? Svaret är inte uppdelat per kurs. För alla delområden som ingår i någon av kurserna svarar du 'ja' ".

Delområden av arbetsmiljökunskaper

Figur 3. Delområden som ingår i arbetsmiljökunskaper.

Vi kan konstatera att det är ovanligt att beräkning av arbetsmiljöinvesteringar ingår i de utbildningar vi valt för denna studie. Organisatorisk och social arbetsmiljö, liksom ledarskapets inverkan på arbetsmiljö, är vanligast förekommande av våra nämnda delområden tillsammans med åtgärder för att förbättra arbetsmiljön.

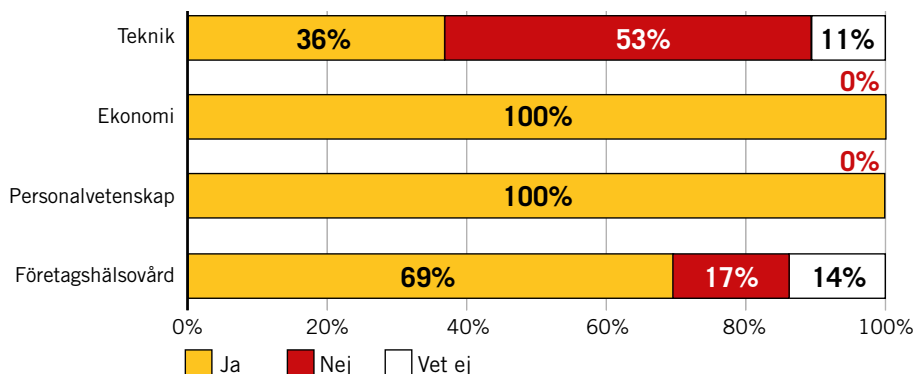
I de öppna svaren i enkäten finns kommentarer om vad det är som ingår i området arbetsmiljö. Det är några som nämner mer specifika områden än vad som ryms i figur 4, till exempel

- våld inom psykiatri
- lyft inom somatisk vård
- lasersäkerhet
- biologiska effekter av elektromagnetiska fält
- arbetsmiljön i rymden.

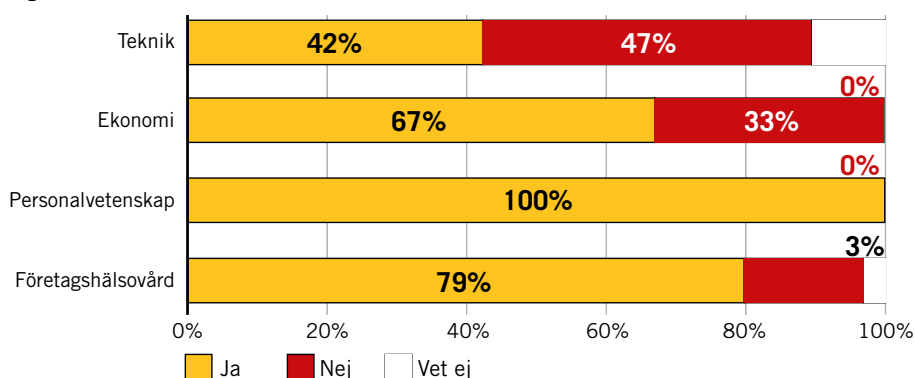
I figur 4 till 15 redovisas varje delområde inom arbetsmiljökunskaper för sig. Varje person som har svarat kan ha ansvar för ett stort antal kurser. Vi har då uppmanat respondenterna att svara "Ja" om arbetsmiljökunskaper ingår i någon av deras kurser. Figurerna anger alltså inte hur många kurser som innehåller respektive delområde. Resultaten indikerar skillnader mellan utbildningsinriktningar, men är inte statistiskt säkerställda för att kunna representera våra fyra grupper av utbildningar på en generell nivå.

Organisatoriska, sociala och fysiska arbetsförhållanden

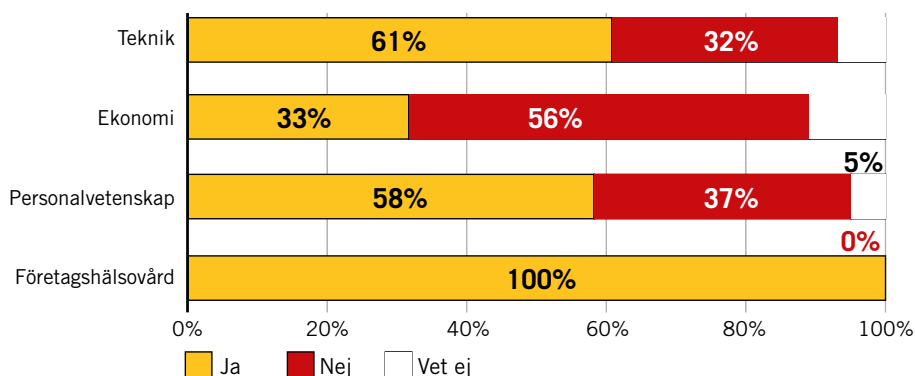
Figur 4. Organisatoriska arbetsförhållanden.

Figur 5. Sociala arbetsförhållanden

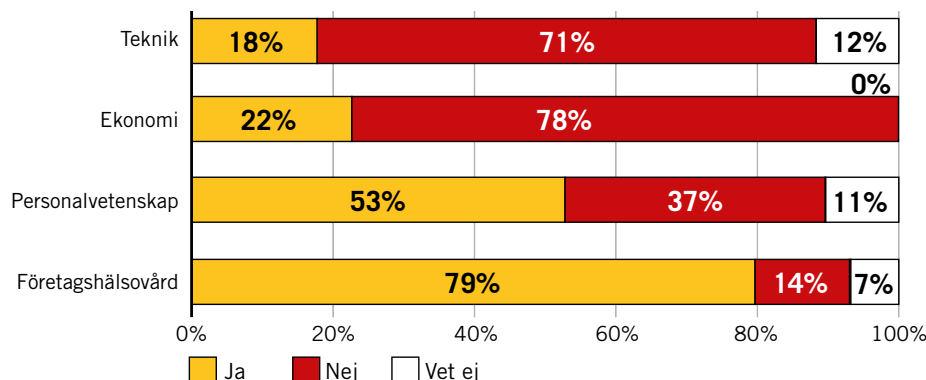
Figur 6. Fysiska arbetsförhållanden

I enkäten kan vi se att organisatoriska, sociala och fysiska arbetsförhållanden finns med i utbildningarna, men i varierande grad. I tekniska utbildningar är det främst fysiska arbetsförhållanden som ingår i undervisningen. För ekonomer och personalvetare är förhållandet det omvända: främst organisatoriska och sociala arbetsförhållanden finns med. Utbildningar inom kategorin företagshälsovård inkluderar alla tre aspekter i hög grad, med tyngdpunkt på fysiska arbetsförhållanden.

Arbetsmiljölagen med tillhörande föreskrifter

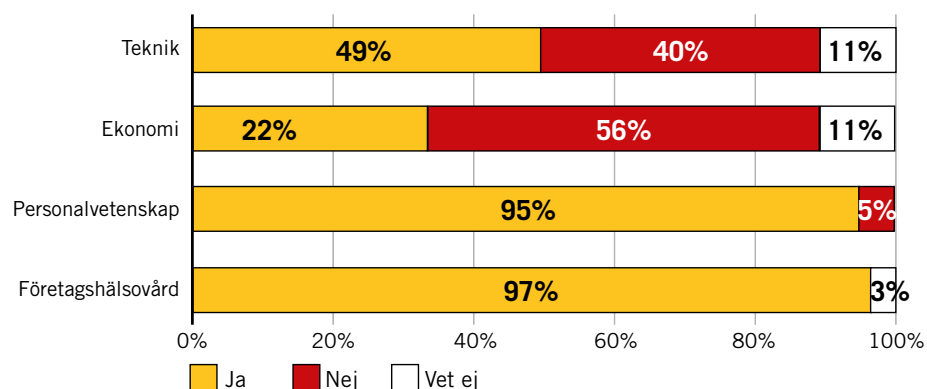
Figur 7. Arbetsmiljölagen med tillhörande föreskrifter.

Arbetsmiljölagen är grundläggande för allt arbetsmiljöarbete. Den utgör ramarna för hur arbetet ska bedrivas och vad som ska vara uppfyllt. Arbetsmiljölagens intentioner preciseras sedan i olika föreskrifter från Arbetsmiljöverket (idag samlade i cirka 80 olika författningssamlingar). Arbetsmiljöverket ger även ut råd och kommentarer som förtydligar reglerna. Flera aktörer utöver Arbetsmiljöverket har genom åren tagit fram informationsmaterial som förklarar och beskriver reglernas innebörd. Det finns alltså mängder av material som skulle kunna utgöra grund för utbildning om arbetsmiljöreglerna. Flertalet studenter i våra utvalda utbildningsinriktningar får inte någon genomgång av arbetsmiljölagen med tillhörande föreskrifter. Det kan också jämföras med exemplet i bilaga 2 om maskiningenjörer med inriktning ergonomisk design som inte får någon genomgång av hur CE-märkning av maskiner och EU-direktiv om ergonomikrav fungerar och vad de innehåller.

Arbetsmiljöns påverkan på hälsa

Figur 8. Arbetsmiljöns påverkan på hälsa.

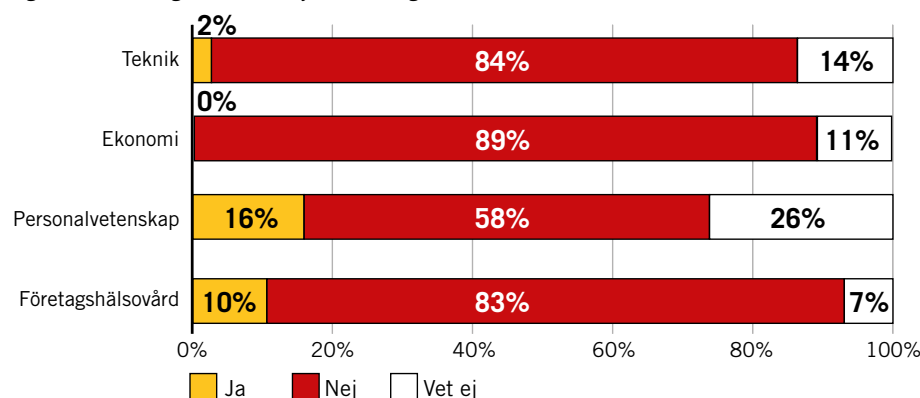

Inom den största gruppen av respondenter, inriktning teknik, är det ungefär hälften som tar upp arbetsmiljöns påverkan på hälsa. Samtidigt är det fler, ungefär 60 procent, som tar upp fysiska arbetsförhållanden (se figur 7). Även riskbedömning inkluderas i ungefär 60 procent av de tekniska utbildningarna (se figur 13). Om de inblandade inte känner till på vilket sätt hälsan blir påverkad av fysiska arbetsförhållanden så är det svårare att bedöma riskerna på ett bra sätt, och att finna åtgärder som fungerar och som inte skapar nya hälsoproblem. Att känna till vad som skapar hälsoproblem är något som kan motivera studenterna att arbeta förebyggande med arbetsmiljöfrågor.

Företagshälsovård och personalvetare är de grupper som har högst andel inslag om arbetsmiljöns påverkan på hälsa inom sina utbildningar.

Beräkning av arbetsmiljöinvesteringar

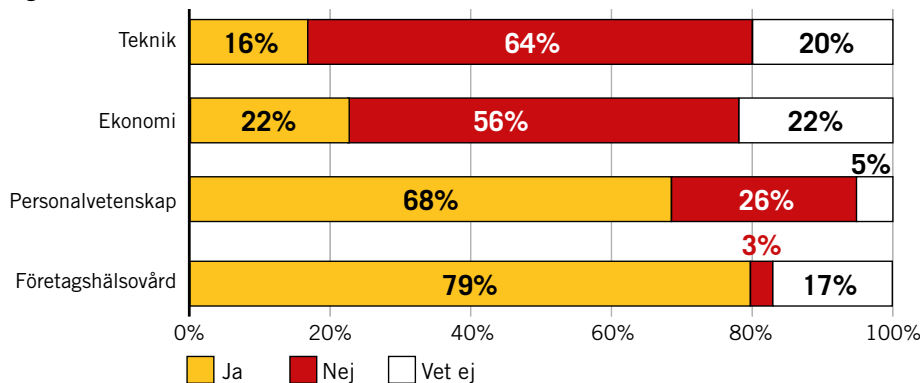
Figur 9. Beräkning av arbetsmiljöinvesteringar.

Personalvetarutbildningar inkluderar ofta en kurs om personalekonomi. Där kan beräkning av arbetsmiljöinvesteringar ingå och detta är troligen förklaringen till att personalvetare är den utbildningsinriktning som i högst grad uppger att beräkningar av arbetsmiljöinvesteringar ingår i utbildningen. Inom ekonomiutbildningarna ingår andra aspekter av arbetsmiljöfrågor men beräkning av arbetsmiljöinvesteringar tycks inte alls ingå.

Friskfaktorer

Figur 10. Friskfaktorer.

Det finns två tydliga syften med arbetsmiljöarbetet uttryckta i arbetsmiljölagen, arbetsmiljöförordningen och föreskrifterna om systematiskt arbetsmiljöarbete:

- Att förebygga ohälsa och olycksfall i arbetslivet.
- Att uppnå en tillfredsställande arbetsmiljö.

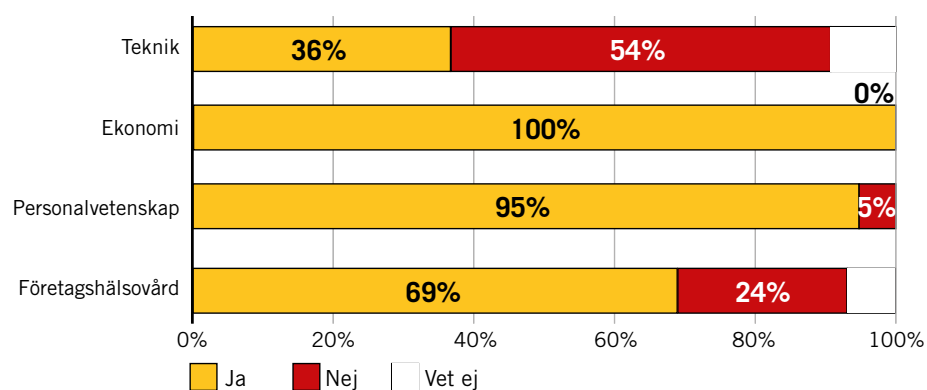
Den fråga i enkäten som handlar om friskfaktorer fokuserar på den senare av dessa två syften. Strävan är att arbetsmiljön bidrar till ett

positivt utbyte i form av ett rikt arbetsinnehåll, arbetstillfredsställelse, gemenskap samt personlig och yrkesmässig utveckling. Det kan uppnås till exempel genom att arbetstagare ges möjlighet till inflytande, handlingsfrihet, variation, samarbete och sociala kontakter. Ibland benämns detta "det goda arbetet".

Inom utbildningsinriktningen företagshälsovård förekommer friskfaktorer oftare i undervisningen än inom de andra utbildningsinriktningarna. Ekonomi och teknik har lägst förekomst av friskfaktorer i utbildningen.

Ledarskapets inverkan på arbetsmiljö

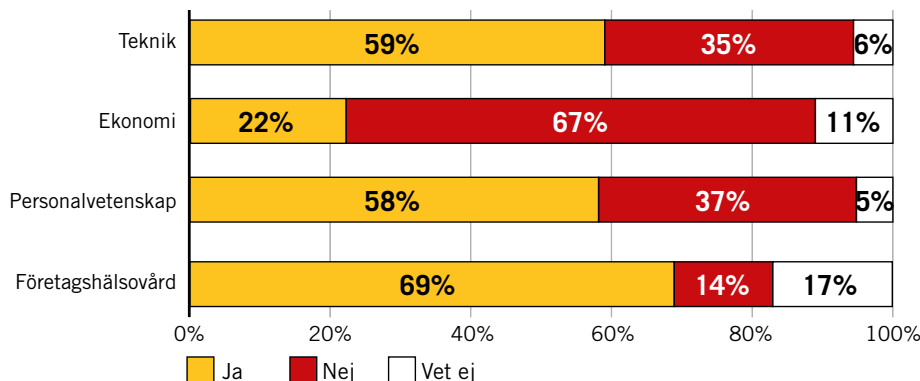
Figur 11. Ledarskapets inverkan på arbetsmiljön.

Ledarskapet på arbetsplatsen är viktigt för arbetsmiljön. I många sammanhang nämns det som den viktigaste arbetsmiljöfaktorn. Ledarskapets inverkan på arbetsmiljö kan handla om det goda arbetet, liksom friskfaktorer som beskrivs ovan. I undersökningen redovisar de flesta att ledarskapets inverkan på arbetsmiljön finns oftast med i undervisningen, med undantag av gruppen Teknik.

Riskbedömning av arbetsmiljön

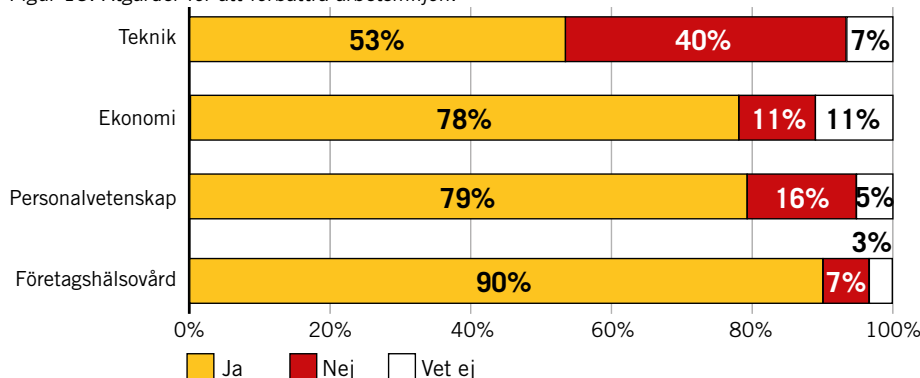
Figur 12. Riskbedömning av arbetsmiljön.

Att undersöka och kunna bedöma risker är centrala aktiviteter i det systematiska arbetsmiljöarbetet och många gånger en förutsättning för att kunna vidta "rätt" förebyggande åtgärder. Dessa aktiviteter kräver metodkunskap. Av enkäten framgår att sådan kunskap bara finns med i hälften av kurserna sett över alla utbildningar. Förekomsten är lägst inom gruppen Ekonomi.

Åtgärder för att förbättra arbetsmiljön

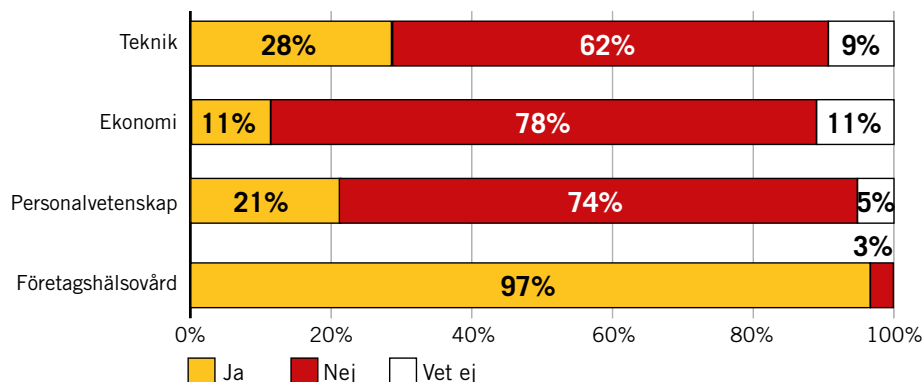
Figur 13. Åtgärder för att förbättra arbetsmiljön.

Generellt är det många av respondenterna som inkluderar åtgärder för att förbättra arbetsmiljön i sina utbildningar, med teknikområdet som undantag där bara hälften av respondenterna gör det. En förklaring kan vara att personal inom företagshälsovård och personalvetare har ett individnära arbete och ett behov av att ta fram åtgärder för att minska riskerna och förbättra arbetsmiljön i på arbetsplatserna.

Ergonomi

Figur 14. Ergonomi.

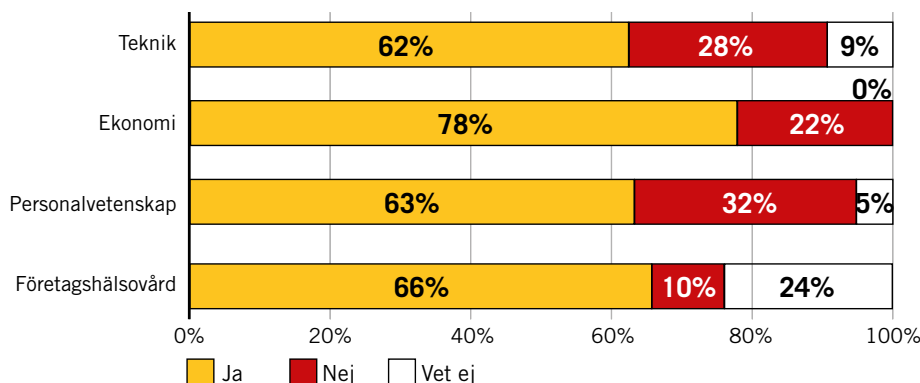

Utbildningar för personal inom företagshälsovården inkluderar ofta ergonomi, vilket är förväntat. Ergonomi finns med i nästan en tredjedel av teknikutbildningarna, där vi kan se ett exempel på Kungliga tekniska högskolan som genomför magisterprogram mot Teknik, hälsa och arbetsmiljöutveckling. Ergonomi inom beteendevetarutbildningarna fokuserar till stor del på kognitiv ergonomi, bland annat i form av organisatoriska aspekter, stress och arbetsbelastning.

Ergonomi är ett delområde av arbetsmiljökunskaper som studenter inom alla utbildningar har direkt nytta av för egen del. Kunskaper om ergonomi vid bildskärmsarbete underlättar för studenterna att arbeta på ett hälsosamt sätt redan innan de kommit ut i arbetslivet, och med hjälp av kognitiv ergonomi går det att lära sig att anpassa sitt arbetssätt för att minska den belastning som bidrar till negativ stress.

Arbetsmiljö som en del av hållbar utveckling

Figur 15. Arbetsmiljö som en del av hållbar utveckling.

På alla utbildningsinriktningar är det en stor andel som anger att deras arbetsmiljökunskaper inkluderar arbetsmiljö som en del av hållbar utveckling.

Kommentarer från respondenter

I enkätens fritextfält är det några respondenter som tar upp behovet av vägledning för att på ett bättre sätt hantera balansen mellan krav och resurser i arbetslivet. Tack vare de föreskrifter om organisatorisk och social arbetsmiljö som började gälla 31 mars 2016 finns ett redskap för detta, och förhoppningsvis ger det effekter i form av bättre förebyggande arbete på området och även minskning av sjukskrivningarna.

Flera respondenter ger uttryck för att det är svårt att lägga in arbetsmiljö i utbildningen - det är en kamp mellan ämneslärare och de som vill få in arbetsmiljö i tekniska program. Kursernas längd och innehåll minskar snarare än ökar, vilket verkar leda till att konkurrensen om tiden ökar.

Ett sätt att skapa större efterfrågan på att ha med arbetsmiljö i utbildningarna är om arbetsgivare efterfrågar det. Någon respondent önskade tydliga krav från myndigheter att de som anställs på chefsposter ska ha dokumenterad kunskap inom arbetsmiljö.

Någon tar upp att det vore bra med ett forum där det går att samverka kring hur arbetsmiljöfrågor kan integreras i utbildningen och i studenternas examensarbeten.

Vid Mittuniversitetet blev vår enkät en inspiration att se över ett av programmen på ett systematiskt sätt för att se hur arbetsmiljöfrågor behandlas inom programmet som helhet.

Uppsatserna ses som en möjlig fördjupning i arbetsmiljöområdet. "...det är inte ovanligt att studenter skriver i sina uppsatser om arbetsmiljöfrågor eller arbetsmiljörelaterade problem."

I enkäten framkom ett fåtal men överraskande negativa inställningar till förmedlande av arbetsmiljökunskaper i undervisningen. Dessa analyseras i diskussionen.

Diskussion

Arbetsmiljöverket kan ofta konstatera brister i arbetsmiljökunskaper vid inspektioner på arbetsplatser. Statistiken visar att ohälsotalen ökar. Ett sätt att bidra till att vända denna utveckling är att inkludera arbetsmiljökunskaper på ett tydligare sätt för studenter som vid kommande arbete kommer att ha ansvar för arbetsmiljöfrågor i egenskap av chef, kommer att ha ansvar för utformning av arbetsmiljöer (till exempel civilekonomer och civilingenjörer), eller kommer att vara resurspersoner i arbetsmiljöarbetet vid arbetsplatser (till exempel personalvetare och företagshälsovård). Gemensamma satsningar från samhället krävs för att öka kunskaperna om arbetsmiljöområdet och bidra till ett berikande arbetsliv där vi utvecklar hälsa istället för att skapa ohälsa.

Anledningar att inkludera arbetsmiljökunskaper i högre utbildning

Det är inte en skyldighet att ha med arbetsmiljökunskaper i högre utbildning för att uppfylla nu gällande regler, men det finns ett antal andra anledningar att till exempel inkludera arbetsmiljökunskaper i undervisningen som är relaterad till hållbar utveckling:

- Det finns studenter som kommer att ansvara för andra personers arbetsmiljö i chefsposition. Högre utbildning ska därför rimligen innehålla det som studenter kommer att få juridiskt ansvar för i sitt kommande yrkesliv, inklusive inom arbetsmiljöområdet.
- Arbetsgivare har uttryckt önskemål om att de nyutexaminerade studenterna kan hantera arbetsmiljöfrågor på arbetsplatsen.
- Studenterna kommer att behöva hantera sin egen arbetsmiljö i det kommande arbetslivet. Det är viktigt för studenternas egen skull att från början lära sig att arbeta på ett hälsosamt sätt.
- Studenterna själva efterfrågar mer arbetsmiljökunskaper, så att utbildningarna blir mer attraktiva att söka om det ingår arbetsmiljökunskaper.
- I sin yrkesutövning kommer många att indirekt påverka arbetsmiljön för andra. Till exempel bör maskinkonstruktörer känna till regler och principer för god ergonomi och säkerhet i maskinutformning och personalvetare behöver förstå vilka effekter det får för arbetsmiljön när de använder olika metoder och strategier för ledarskap och organisation på arbetsplatsen.

I enkätsvaren framförde ett fåtal respondenter att arbetsmiljö-kunskaper inte bör ha någon plats i undervisningen. Dessa överraskande inställningar kan ifrågasättas i flera avseenden. En av dem handlade om utbildning av civilingenjörer med kemiinriktning. Såväl lärare som studenter arbetar i laborativa moment, och dessa ska enligt föreskrifterna om systematiskt arbetsmiljöarbete riskbedömas skriftligen när det gäller arbetsmiljöfaror. Det finns också beräkningar som visar att cirka 1500 personer avlider varje år i Sverige på grund av yrkesexponering för kemikalier. Med ökade kunskaper och efterlevnad av gällande arbetsmiljölagstiftning bör detta antal kunna minskas väsentligt.

Förändring av omfattningen av arbetsmiljökunskaper över tid

Av de fyra utbildningsinriktningar som ingick i vår enkätstudie (teknik, ekonomi, personalvetenskap och företagshälsovård) var det personalvetenskap som hade störst omfattning av arbetsmiljökunskaper i utbildningen.

Omfattningen av undervisning i arbetsmiljöfrågor på universitets- och högskolenivå tycks ha minskat sedan början av 90-talet, enligt erfarenhet från de som undervisar på denna nivå. Det är dock svårt att belägga detta eftersom det saknas statistik på kursinnehåll, och en majoritet av kurserna som ges idag fanns inte för 10 år sedan. Därför är det inte möjligt att göra en jämförelse. I enkätsvaren går det att se att det är ungefär en tredjedel av civilingenjörsutbildningarna och hälften av civilekonomutbildningarna som saknar arbetsmiljökunskaper i undervisningen. Av kommentarerna i enkäten framgår fler exempel på att omfattningen av arbetsmiljökunskaper i högre utbildning minskar snarare än ökar.

Förklaringar till bristande arbetsmiljökunskaper

Denna studie visar att inte alla studenter får med sig arbetsmiljö-kunskaper från sin utbildning, trots att de troligen kommer att ha positioner i arbetslivet där de får ansvar för arbetsmiljön för andra personer. Det finns många förklaringar till det, och här har vi identifierat några:

- Arbetsgivare förväntar sig att nyutbildade personer har sådan kunskap med sig ut i arbetslivet, samtidigt som universitet och högskolor i viss mån behandlar arbetsmiljökunskaper som något arbetsgivaren ska ge vid introduktioner.
- Arbetsmiljö har tidigare varit ett obligatoriskt inslag i undervis-

ningen på ett antal utbildningar. Detta reglerades i examensordningarna. Idag finns det skrivningar om hållbar utveckling, och i det är det tänkt att arbetsmiljö ska ingå i den sociala delen men det sker i alltför låg omfattning.

- Komplexiteten i arbetsmiljön ökar och många risker uppstår i en kombination av organisatorisk och social arbetsmiljö med bristande fysiska förutsättningar. Få utbildningar hanterar sådana ämnesövergripande frågor.
- I arbetet med denna studie har vi kunnat konstatera att det finns de som har en negativ inställning till att inkludera arbetsmiljökunskaper i undervisningen. Är det en vanlig inställning, som påverkar styrningen av utbildningar och bidrar till att det blir mindre av arbetsmiljökunskaper i undervisningen?

Arbetsmiljökunskaper uppdelade i delområden

De delområden som förekommer mest inom arbetsmiljökunskaper är bland annat organisatorisk och social arbetsmiljö, vilket är positivt eftersom det är frågor som berör samtliga arbetsplatser oavsett bransch. De tekniska utbildningarna uppmärksammar främst fysisk arbetsmiljö. Här ser vi ett behov av att inkludera områden som till exempel ledarskapets påverkan på arbetsmiljö i en större utsträckning än vad som görs idag, eftersom de av studenterna som kommer att arbeta som ledare har nytta av att känna till de frågorna.

Det område inom arbetsmiljökunskaper som förekommer minst, inom alla utbildningsinriktningar, är beräkning av arbetsmiljöinvesteringar. Samtidigt finns en önskan hos de som undervisar att koppla ihop arbetsmiljö med lönsamhetsfrågor. Här finns en möjlighet att utveckla området. Det finns forskare som skulle kunna inspirera till en ökad omfattning av beräkning av arbetsmiljöinvesteringar inom utbildningar, till exempel civilekonom Anders Johrén¹², professor Ulf Johansson¹³ och ekonomie doktor Paula Liukkonen¹⁴. En introduktion till ämnesområdet finns i kap 12 i Arbete och teknik på människans villkor¹⁵ som används vid flera högskolor och universitet.

Alla studenter har nytta av grundläggande kunskaper om verktyg för att hantera den egna arbetsbelastningen och att skapa god er-

12 Till exempel Catasús B., Högberg O. och Johrén A. (2012) Boken om personalekonomi. Liber förlag.

13 Till exempel Johansson U. och Johrén A. (2011) Personalekonomi idag. Liber förlag.

14 Till exempel Liukkonen P. och Wickbom U. (1991) Se och räkna på arbetsmiljön. Film: <http://www.paula-liukkonen.se/#film1>

15 Bohgard M. et al. (2015) Arbete och teknik på människans villkor. Prevent.

gonomi vid bildskärmsarbete. Det är enligt svaren i vår enkät långt ifrån alla som får detta i utbildningen.

På alla utbildningsinriktningar är det en stor andel som anger att deras arbetsmiljökunskaper inkluderar arbetsmiljö som en del av hållbar utveckling. Det är ett intressant resultat, eftersom det omvända inte verkar gälla: de som arbetar för att inkludera hållbar utveckling i undervisningen tar inte upp arbetsmiljö som en del av hållbar utveckling i någon stor utsträckning.

Stärk förekomsten av arbetsmiljökunskaper i högre utbildning

I examensordningarna regleras att hållbar utveckling ska ingå i de flesta utbildningar. Den sociala delen av hållbar utveckling ses som en förutsättning för att kunna skapa ekologiskt och ekonomiskt hållbar utveckling. Det är en rimlig tolkning att arbetsmiljökunskaper ingår i den sociala aspekten av hållbar utveckling, även då det används i examensordningen. Ett sätt att stärka förekomsten av arbetsmiljökunskaper i högre utbildning kan därför vara att tydliggöra formuleringarna i examensordningen så att arbetsmiljö uttrycks som en del i hållbar utveckling.

Både de som själva undervisar i högre utbildning och de som befinner sig i näringslivet och hos andra arbetsgivare har bidragit till ett antal förslag på hur förekomsten av arbetsmiljökunskaper kan stärkas i högre utbildning:

- Lärare behöver metodstöd för att inkludera arbetsmiljökunskaper i undervisningen i olika kurser. Det kan vara till exempel interaktiva eller skriftliga handledningar.
- Erfarenhetsutbyte med de enheter inom högre utbildning som just nu har hög kompetens i förmedlandet av arbetsmiljökunskaper.
- Externt stöd till lärarkonferenser där metoder för att integrera arbetsmiljöfrågor i undervisning av olika kärnämnen kan utvecklas eller diskuteras på ett konkret sätt.
- Material som är möjligt att använda i undervisningen finns hos olika aktörer, bland annat www.av.se, www.prevent.se, www.suntarbetsliv.se.
- Näringslivet, till exempel i form av branschorganisationer, behöver ställa krav på att studenterna har arbetsmiljökunskaper efter genomgången utbildning. Arbetet som Byggindustrierna, BI, har påbörjat är ett exempel där de bildat ett nätverk av organisationer som tillsammans konkretiserar vilka kunskapsmål som bör uppnås inom högskoleingenjörsutbildningen med bygginriktning.

Slutsatser

Vi har undersökt omfattningen av, och attityder till, de arbetsmiljö-kunskaper som förmedlas vid universitet och högskolor. Några av våra slutsatser:

- Undervisningen är uppdelad på ett annat sätt än tidigare. Det finns inte längre en nationell lägstanivå av omfattning av arbetsmiljö-kunskaper. Det är istället upp till universiteten och högskolorna själva att inkludera arbetsmiljö-kunskaper i området hållbar utveckling.
- Inom våra lärosäten har de tidigare samlade enheterna för arbetsmiljö-kunskaper delats upp vilket gör det svårare att erbjuda arbetsmiljö-kunskaper i undervisningen och att följa upp omfattningen och kvaliteten.
- Ett flertal av de som undervisar uppger att de själva inte har tillräcklig kunskap på arbetsmiljöområdet.
- I praktiken inkluderas arbetsmiljö-kunskaper endast i marginell omfattning i hållbar utveckling som område i undervisningen.
- Det finns utrymme i utbildningarna, och vilja från flertalet lärare att inkludera arbetsmiljö-kunskaper i olika kurser.

Forskningen har visat att ett gott arbetsmiljöarbete medför både företagsekonomiska och samhällsekonomiska vinster, samt fördelar för både chefer och underställda. En förutsättning för ett gott arbetsmiljöarbete är att det finns kunskaper. Många med akademisk examen kommer att påverka arbetsmiljöarbetet vid olika arbetsplatser under sitt arbetsliv. Den övergripande slutsatsen från denna studie är att ett ökat inslag av arbetsmiljö-kunskaper i högre utbildning medför, utöver de direkta företagsekonomiska vinsterna, även samhällsekonomiska vinster samt fördelar för både chefer och underställda.

Referenser

- Afa försäkring (2014) Allvarliga arbetsskador och långvarig sjukfrånvaro.
- Afa försäkring (2015) Allvarliga arbetsskador och långvarig sjukfrånvaro.
- Alberius L. och Söderholm A. (red) (2013) Framtiden börjar nu – antologi för dialog om den svenska högskolan 2030. Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF).
- Arbetsmiljöverket (2015) Sociala och organisatoriska orsaker. Korta arbetsskadefakta nr 6/2015.
- Arbetsmiljöverket (2015) Organisatorisk och social arbetsmiljö. Nollmätning. Utförd av Stelacon på uppdrag av Arbetsmiljöverket. Diarienummer hos Arbetsmiljöverket: 2015/058112.
- Bohgard M. et al. (2015) Arbete och teknik på människans villkor. Prevent.
- Carlsson R. (2004) Förfrågan till institutioner angående utbildning i arbetsställningar och förflyttningsteknik. Arbetsmiljöverket, diarienummer CTO 2004/8006.
- Catasús B., Högberg O. och Johrén A. (2012) Boken om personalekonomi. Liber förlag.
- Direktiv 2005/36/EG om erkännande av yrkeskvalifikationer.
- EU:s strategiska ram för arbetsmiljön 2014–2020.
- Förordningen (2007:1164) för Försvarshögskolan
- Förordningen (1993:221) för Sveriges lantbruksuniversitet
- Högskoleförordning (1993:100)
- Johansson U. och Johrén A. (2011) Personalekonomi idag. Liber förlag.
- Liukkonen P. och Wickbom U. (1991) Se och räkna på arbetsmiljön.
Film: <http://www.paula-liukkonen.se/#film1>
- Nylén P. (2013) Riskbedömning av tandläkares muskuloskelettala belastning, med betoning på inverkan av synförhållanden 2013. Projektarbete inom kursen Belastningsergonomisk riskbedömning, Centrum för belastningsskadeforskning, Högskolan i Gävle.
- Regeringen (2015) En arbetsmiljöstrategi för det moderna arbetslivet 2016–2020. Regeringens skrivelse 2015/16:80.
- Vision (2016) Sjukt stressigt – arbetsmiljön i välfärden måste förbättras.

Intervjuer

- Ann-Christin Jonson, docent, Karolinska institutet, februari 2016.
- Bertil Remaeus, bland annat fd tillförordnad generaldirektör för Arbetsmiljöverket, februari 2016. Utgångspunkt var följande artikel: <http://www.arbetarskydd.se/nyheter/arkiv/ergonomi/article132259.ece>

Frida Lindmark, civilingenjör, februari 2016.

Gustav Sand Kanstrup, civilingenjör, februari 2016.

Hillevi Hemphälä, teknologie doktor, Lunds universitet, februari 2016.

Jenny Roth, universitetsadjunkt, Linnéuniversitetet, februari 2016.

Jonas Lidberg, ombudsman, Akademikerförbundet SSR, februari 2016.

Jörgen Eklund, professor, Kungliga tekniska högskolan, februari 2016.

Utgångspunkt var följande artikel: www.arbetsmiljoforskning.se/kunskapscentrum/j%C3%B6rgen-eklund-om-ett-nationellt-kunskapscentrum

Linda Eriksson och Gunnar Lagerström, Prevent, februari 2016.

Bilaga 1: Sökord för urval av kurser

Universitets- och högskolerådet, UHR, har register över kurser och program på universitet och högskolor från 2008. Där gjorde vi sökning med följande sökord.

Följande sökord förekommer någonstans i ett ord:

Risk
Arbets
Arbetsmiljö
Arbetsliv
Riskbedömning
Ergonom

Följande sökord är med i sin helhet:

Arbete och hälsa
Arbetsplats
Yrke
Arbetshälsa
Arbetshälsovetenskap
Hälsa
Arbetsvetenskap
Systematiskt arbetsmiljöarbete
Stress
Ergonomi
Skyddsingenjör
Arbetsmiljöingenjör
Företagshälsovård
Företagsläkare
Företagssköterska
Företagsergonom
Företagsoptiker
Arbetsanpassning
Rehabilitering
Organisationsteori

Organisationspsykologi

Arbetspsykologi

Ledarskap

Personal

Human Resources

Arbetsrätt

Bilaga 2: Exempel på behov av arbetsmiljökunskaper

Byggföretag

Arbetsledare

En arbetsledare på en byggarbetsplats åtalades 2009 för att de personer som omkommit respektive skadats allvarligt när en stålbalkskonstruktion föll samman under uppförandet hade arbetat utan fallskyddsutrustning. Tingsrätten fann att arbetsledaren varit oaktsam då han tillåtit arbete utan selar och livlinor. Denna händelse kan illustrera betydelsen av insikter om arbetsmiljöansvar och juridiska konsekvenser om detta inte uppfylls. Det påvisar också omfattningen av mänskligt lidande och kostnader i samband med detta. Det finns uppenbara motiv för att arbetsmiljökunskaper bör ingå i alla former av eftergymnasiala utbildningar, såväl i praktiska yrkesutbildningar som i högskole- och universitetsutbildningar.

Byggingenjörer

En arbetsgivarorganisation inom byggbranschen (Sveriges Byggindustrier, BI) har tagit initiativ till ett nätverk med syfte att utöka innehållet av arbetsmiljö i högskoleingenjörsutbildningen med bygginriktning. De ser behovet utifrån de olyckor som sker, och okunskapen om att det finns ett straffansvar som inte kräver ett uppsåt.

I högskoleförordningen står uttryckt om studenternas färdighet och förmåga:

- "visa förmåga att utforma och hantera produkter, processer och system med hänsyn till människans förutsättningar och behov och samhällets mål för ekonomiskt, socialt och ekologiskt hållbar utveckling".

Det finns 18 lärosäten som ger treårig högskoleingenjörsutbildning med byggteknik som gemensam nämnare. Lärosätena utarbetar krav utifrån sina egna förutsättningar och nationell samordning saknas, förutom rekommendationer om innehållet av matematik. Idag ingår arbetsmiljö med 2–5 poäng.

Nu planerar BI att tillsammans med övriga i nätverket ta fram kvalifikationskrav för nyutbildade ingenjörer. De vill dela upp kraven så att de omfattar följande:

- generellt för alla ingenjörer
- specifikt för byggingenjörer
- specifikt för byggingenjörer som fördjupar sig inom exempelvis produktion.

Tandläkare

I Sverige finns nästan 10 000 tandläkare. Långt mer än hälften drabbas av belastningsergonomiska besvär som i cirka 15 procent av fallen leder till sjukskrivningar varje år. Det är föga överraskande att det är vanligt med smärtor i nacke, rygg, axlar eller armar. Bland kvinnliga tandläkare är det cirka 30 procent som uppger smärta dagligen efter arbetet, cirka 20 procent uppger smärta ett par gånger i veckan och cirka 10 procent en gång per vecka. Bland manliga tandläkare är motsvarande procenttal något lägre. Ungefär hälften av tandläkarna har alltså besvär varje vecka. Detta förhållande medför förutom mänskligt lidande och sänkt volym och kvalitet i produktion självfallet stora kostnader för individen, arbetsgivaren och samhället.

Hur kan det komma sig att så många drabbas av belastningsbesvär? Arbete i framåtböjd ställning utan stöd för händer eller armar och arbete i vriden ställning är vanligt förekommande. Cirka 65 procent av tandläkarna uppger detta förhållande under halva eller mer än halva arbetstiden. De nämnda arbetsställningarna och arbetssätten vid kliniken tyder på att ergonomiinslagen i grundutbildningen har varit för begränsade, att kunskaperna glömts bort till en del eller att tidspress inte medger att kunskaperna tillämpas fullt ut (Nylén 2013).

Okunskapen om den starka kopplingen mellan denna typ av arbetsställningar och risker för belastningsbesvär kan till en del förklaras av att det i den fem år långa tandläkarutbildningen endast ingår i två ergonomiföreläsningar samt ett gruppass. Det är rimligt att anta att om utbildningen innehöll mer undervisning om ergonomiskt bra arbetssätt skulle dessa undervisningstimmar vara synnerligen kostnadseffektiva för individ, arbetsgivare och samhälle.

Ergonomi och patientförflyttningar

Under 2004 gjorde Arbetsmiljöverket en förfrågan till 15 universitet och högskolor med utbildningar för sjuksköterskor, sjukgymnaster

och arbetsterapeuter. Förfrågan handlade om ergonomi och förflyttningsteknik.¹⁶

Sjuksköterskor arbetar med patientförflyttningar tillsammans med undersköterskor. Sjuksköterskorna har ofta en arbetsledande ställning och ska då kunna värna om inte bara sin egen utan också andra anställdas arbetsmiljö. På sex terminer inom sjuksköterskeprogrammen ingår en halvdags- eller ibland en heldagsutbildning i arbetsställningar och förflyttningsteknik. Målsättningen uppgavs vara att studenterna ska bli medvetna om betydelsen av att patienten vid förflyttningar känner sig ha det behagligt och säkert, samt att studenten ska bli uppmärksam på sin egen arbetsställning. Vid ett lärosäte uppgavs att målsättningen var att studenterna skulle kunna tillämpa dessa moment i verksamheten, göra riskanalyser samt kunna instruera annan personal/elever. De hade tre veckors utbildning i ergonomi och förflyttningsteknik, fördelat under tre år.

Sjukgymnaster och arbetsterapeuter har cirka en veckas utbildning i ergonomi och förflyttningsteknik sammanlagt under tre år. Dessa riktar sig dels mot den egna arbetstekniken men även mot att studenterna ska kunna undervisa andra, anhöriga eller övrig vårdpersonal.

Socialekreterare

När det gäller riskfyllda arbetsmiljöer har Arbetsmiljöverket sedan länge konstaterat att socialekreterare är ett utsatt yrke, i synnerhet när det gäller risker kopplade till hög arbetsbelastning och hot och våld. I Arbetsmiljöundersökningen från år 2013 framgår att 65 procent av kvinnorna inom yrket socialekreterare uppger att de upplever negativa effekter i form av svårigheter att koppla av tankarna på jobbet under fritiden. Drygt 50 procent av kvinnorna uppger i samma undersökning att de gått till arbetet två gånger eller fler under det senaste året trots att de borde stannat hemma med tanke på sitt hälsotillstånd. Cirka 40 procent av alla inom yrket uppger att de är utsatta för våld eller hot om våld i arbetet. Stress och andra psykiska påfrestningar är den vanligaste orsaken till arbetsrelaterade besvär bland såväl kvinnor som män inom detta yrke.

Vid 17 olika lärosäten i Sverige är det möjligt att läsa socionomprogrammet. I denna undersökning har sju företrädare för denna utbildning lämnat svar. Samtliga sju uppger att arbetsmiljö ingår i undervisningen. De som kunnat uppskatta omfattningen rapporte-

16 Carlsson R. (2004) Förfrågan till institutioner angående utbildning i arbetsställningar och förflyttningsteknik. Arbetsmiljöverket, diarienummer CTO 2004/8006.

rar att undervisningen som ägnas åt arbetsmiljörelaterade frågor är cirka 15 till 75 timmar per program. Arbetsmiljöfrågor som dominerar i undervisningen är de med anknytning till det organisatoriska och sociala arbetsmiljöområdet, som ledarskapets inverkan och psykisk ohälsa. När det gäller området hot och våld i arbetslivet beskriver en av representanterna i en kompletterande intervju att dessa frågor finns med när bemötandefrågor tas upp på kurserna, samt att området hot och våld diskuteras återkommande på kurserna på deltagarnas initiativ.

I en artikelserie i tidningen Socionomen i juni 2013 ger flera studenter från olika socialhögskolor uttryck för att det behövs mer kunskap om hot och våld för blivande socialsekreterare.

Personalvetare

De som arbetar med HR-frågor, eller personalfrågor, hanterar arbetsmiljö både på en strategisk nivå (ledningsnivå) och operativ nivå (för varje enskild arbetstagare). I utbildningen är det därför rimligt att förberedas för detta. Personalekonomiska kalkyler, formulering av policydokument, kompetensförsörjning inom arbetsmiljöfrågor, överblick av hälsoeffekter av olika organisatoriska lösningar samt utformningen av arbetsplatser är delar av det strategiska arbetet. Förebyggande arbete inom ergonomi, fysiska arbetsmiljöfaktorer, organisation och tekniska lösningar på arbetsplatsen hör till den operativa nivån, liksom arbetslivsinriktad rehabilitering efter sjukfrånvaro och hantering av problem som uppstår med till exempel konflikter och överkonsumtion av alkohol.

För att hantera bredden av arbetsmiljöfrågor efter utbildningen krävs en gedigen genomgång under utbildningen. Det behövs en kombination av enskilda kurser eller delar av kurser för att fördjupa sig i till exempel arbetsmiljölagen och personalekonomi, samt att arbetsmiljö integreras i andra ämnen, till exempel att titta på hälsoeffekter av olika organisationsformer då kurserna handlar om organisationsteorier.

Jonas Lidberg, ombudsman på Akademikerförbundet SSR¹⁷, understryker i en intervju att det är för lite arbetsmiljökunskap i personalvetarutbildningarna även om det kan variera mellan högskolorna.

”Arbetsmiljöfrågorna borde genomsyra flera avsnitt i utbildningen och inte bara hanteras för sig i särskilda kursavsnitt.”

17 Intervju med Jonas Lidberg, ombudsman på Akademikerförbundet SSR, februari 2016.

I utbildningen borde arbetsmiljön också kopplas ihop bättre med kostnader för att göra arbetsmiljöarbetet mer attraktivt för chefer. Här kan HR-funktioner utgöra ett gott stöd till chefer vars fokus ofta är att hålla budget, menar Lidberg.

Det finns studier som bekräftar att det lönar sig att arbeta förebyggande med arbetsmiljöfrågor. Varje satsad krona på arbetsmiljöinvesteringar ger två tillbaka¹⁸ inom privata företag. Detta är något som kan inkluderas i undervisningen.

En uppskattning är att 6-8 veckor kan behöva ägnas åt fördjupningar och att minst hälften av kurserna under hela utbildningen bör integrera frågor som relaterar till arbetsmiljö.

Enligt svaren i vår enkät hade personalvetare i snitt ungefär 150 undervisningstimmar, vilket vi tolkar som fördjupning. Alltså sådan tid som ägnas åt arbetsmiljörelaterade frågor. Hur stor del av utbildningen som integrerar frågor som relaterar till arbetsmiljö framgår inte av enkäten.

Optiker

Synergonomi handlar till stor del om arbetsmiljöförhållanden och är nu obligatorisk kurs inom optikerutbildningen.

I kurserna Arbetsplatsoptometri och Optikern i samhället ingår arbetsmiljökunskaper. "Vårt fokus ligger främst på föreskrifterna Arbetsplatsens utformning, Belastningsergonomi, Arbete vid bildskärm, Arbetsanpassning och rehabilitering, Användning av personlig skyddsutrustning och Utförande av personlig skyddsutrustning men även Artificiell optisk strålning ingår." Studenterna får föreläsningar om föreskrifterna och sedan arbetar de med projektarbete i grupp där de ska kunna tolka, rekommendera utifrån samt referera till föreskrifterna och även vid enskild hemtentamen. I utbildningen ingår också en föreläsning om stress och en om gruppsykologi (med tillhörande praktiska övningar).¹⁹

De två respondenter som är programansvariga för optikerprogram och som besvarat vår enkät uppger att arbetsmiljökunskaper ingår i programmet, och att det tas upp i ett flertal kurser. Eftersom optiker

18 Exempel på referenser:

D. Bräunig och T. Kohstall. Calculating the international return on prevention for companies, International Social Security Association (ISSA) 2013. <http://www.issa.int>.

BenOSH, Socio-economic costs of accidents at work and work-related ill health, Report from European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion 2011. <http://ec.europa.eu/social>

19 Intervju med universitetsadjunkt Jenny Roth vid Linnéuniversitetet, februari 2016.

möter personer som behöver synhjälpmedel för att klara sitt yrke så är det viktigt att de är duktiga på att koppla samman arbetsmiljöfrågor med de rekommendationer som ges till kunder när det är relevant.

Maskinteknik, inriktning ergonomisk design

Studenter med denna inriktning kommer troligen att påverka arbetsmiljön i mycket hög utsträckning för de personer som använder maskiner de designat. Vid intervju med före detta studenter framkom att det i utbildningen bland annat ingår moment om arbetsplatsens utformning, kemiska arbetsmiljörisker och ergonomi i utformning. Det ingår även moment om samspelet mellan människa-teknik-organisation (MTO). Däremot saknas genomgång av den grundnivå som alla maskiner behöver uppfylla, vilket bland annat finns definierat i arbetsmiljölagen, CE-märkningar, ergonomistandarder, maskindirektivet och i metoder om riskanalys. De intervjuade har studerat vid Luleå tekniska universitet respektive Linköpings tekniska högskola och de uppger att det vore rimligt att ha 1–2 veckors undervisning om de teoretiska begreppen och grunderna inom arbetsmiljökrav som ställs vid utformning av maskiner, och att arbetsmiljöaspekterna bedöms vid minst ett projektarbete som brukar sträcka sig över en halv termin²⁰.

Ett illustrativt exempel på hur skilda uppfattningarna kan vara vad gäller innehållet inom högre utbildning var vid ett möte omkring år 2010 med representanter från såväl utbildare och företag när även en representant från Arbetsmiljöverket medverkade. Där anförde en deltagare från Kungliga tekniska högskolan med emphasis att arbetsmiljökunskap inte hade någon plats i civilingenjörsutbildningen, den skulle bara innefatta elementa som matematik, fysik, kemi etcetera. En representant från Byggindustrierna replikerade då med skärpa att för Byggindustrierna är arbetsmiljö elementa.

Audionomer

Det finns tydliga tecken på att arbetsmiljökunskap inte ingår i flertalet högskoleutbildningar. En formulering som används ofta i examensordningen är att studenten ska "visa kunskap om relevanta författningar". Den gäller för 18 olika examina, däribland audionomexamen. Vi har kontaktat den docent som ansvarar för audionomut-

²⁰ Intervju med civilingenjör Frida Lindmark och civilingenjör Gustav Sand Kanstrup, januari 2016.

bildningen i Stockholm²¹. Inom arbetsmiljöområdet är det föreskrifterna om buller som används under utbildningen samt i mycket liten omfattning genomgångar av att hantera den egna arbetsmiljön. Generella kunskaper om arbetsmiljölagen med tillhörande föreskrifter ingår inte i utbildningen, trots att audionomer i sitt kommande yrke till exempel kommer att prova ut hjälpmedel som ska fungera i olika sorters arbetsmiljö.

Kemister

I samband med den egna utbildningens praktiska laborationer är det naturligt att ta upp information om kemikaliers inneboende egenskaper, risker vid hantering och eventuella behov av personlig skyddsutrustning. Sådana generella kunskaper är även centrala för det arbetsmiljöansvar många av studenterna kommer att få som chefer. Det är därför dubbelt oroväckande då vi i den genomförda enkäten i denna studie fått följande svar: "Arbetsmiljöfrågor har ingen plats i en kemikurs på samma sätt som kvantkemi inte borde finnas på Arbetsmiljöverket". Denna attityd har även framkommit i andra sammanhang. Idag avlider uppskattningsvis cirka 1 500 personer per år i Sverige på grund av sjukdomar relaterade till exponering av kemiska ämnen i arbetslivet. Vi ser det som självklart att uppmärksamma det lika mycket som de 40-tal dödsolyckor som sker i det svenska arbetslivet varje år.

21 Intervju med docent Ann-Christin Jonson, Karolinska institutet, februari 2016.

Bilaga 3: Prevents undersökning om attityder till arbetsmiljökunskaper

Prevent undersökte genom en enkät synen på arbetsmiljöfrågor hos personer som undervisar inom tekniska, ekonomiska och vissa samhällsvetenskapliga utbildningar, samt utbildningar inom arbetsvetenskap och arbetsmiljö.²² Studien är inte publicerad. Enkäten genomfördes 2012 och besvarades av 191 personer. På frågan hur stor del av undervisningstiden som ägnas åt arbetsmiljörelaterade frågor svarade över hälften att den låg mellan 1 procent och 25 procent (näst lägsta intervallet i enkäten). Intresset var särskilt lågt inom ekonomiområdet. I materialet påtalas att termen arbetsmiljö inte alltid används i kursplaner, något som bekräftar iakttagelsen ovan att möjligheterna att identifiera sådana inslag är begränsade.

Hälften av de tillfrågade säger sig ha otillräckliga kunskaper för att ge ett arbetsmiljöperspektiv i sin utbildning. Det framstår som uppenbart att en lärares bristande intresse och kunskaper ger negativa effekter på studenternas eget framtida intresse för dessa frågor.

Bland respondenterna upplever dock över 30 procent att intresset för arbetsmiljöfrågor bland studenter är stort eller mycket stort. De vanligaste sätten som de tillfrågade tar in arbetsmiljöfrågor i undervisningen är genom föreläsningar och kurslitteratur. Flera respondenter anser att arbetsmiljö i undervisningen bör kopplas ihop tydligare med begreppet hållbarhet (ekonomisk, ekologisk, social) för att sättas i ett sammanhang som studenterna förstår. Även att koppla arbetsmiljö till lönsamhet och utveckling belystes liksom att framhäva att ledarskapspositioner innebär ett ansvar för arbetsmiljö.

Respondenterna pekar på flera åtgärder för framtiden:

- *Mer kunskapsmaterial.*

Respondenterna efterfrågar verkliga arbetsmiljöärenden och grundläggande information om arbetsmiljö som kan användas i undervisningen.

22 Intervju med Linda Eriksson och Gunnar Lagerström, Prevent, februari 2016.

- *Nya sätt att beskriva ämnet arbetsmiljö behövs.*
Termen arbetsmiljö används sällan i undervisningen. Det finns ett intresse att prata om arbetsmiljö på ett nytt sätt.
- *Mer information och opinionsbildning.*
För att intresset för arbetsmiljö ska öka inom högskola och universitet upplever respondenterna att intresset först måste öka hos företag, politiker, myndigheter och samhället som helhet för att skapa ett tryck utifrån.
- *Viktigt att få med företag i arbetet.*
Respondenterna påpekar att det är av stor vikt att företag engagerar sig för att intresset för uppsatser inom området ska öka.

www.av.se

Vår vision: Alla vill och kan skapa en bra arbetsmiljö

